

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Sofia Zickbauer

Vårdbehovet hos unga
lagöverträdare
- en utredning av gällande rätt

Examensarbete
30 högskolepoäng

Titti Mattsson

Familjerätt

VT 2008

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Vård eller straff?	5
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Metod och material	6
1.4 Avgränsning och disposition	6
2 BAKGRUND	8
2.1 Socialtjänstreformen	8
2.2 Från fängelse till sluten ungdomsvård	9
2.3 Socialtjänstens ansvar att vårda ungdomar	10
2.3.1 Frivilligvård enligt SoL	11
2.3.1.1 Ungdomskontrakt	12
2.3.2 Tvångsvård med stöd av LVU	12
2.3.2.1 Omedelbart omhändertagande	14
2.4 Huvudmannaskapet för särskilda ungdomshem	15
3 BEGREPPET VÅRDBEHOV	16
3.1 Socialtjänstlagen	16
3.2 Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga	17
3.3 Hälso- och sjukvårdslagen	17
3.4 Föräldrabalken	17
3.5 Skollagen	18
4 PÅFÖLJDER FÖR UNGA LAGÖVERTRÄDARE	19
4.1 Ungdomsvård	20
4.1.1 Den nya termen ungdomsvård	20
4.1.2 När utdöms ungdomsvård?	20
4.1.3 Återrapportering till åklagare vid misskötsamhet	22

4.2	Sluten ungdomsvård	22
4.2.1	Innebörden av sluten ungdomsvård	22
4.2.2	Fängelse eller sluten ungdomsvård?	23
4.2.3	Verkställighet	24
4.2.4	Vård- och behandlingsplan	24
4.2.4.1	Vårdinnehållet	25
4.3	Sluten ungdomsvård och vård enligt LVU	26
4.3.1	Sluten ungdomsvård upphör, beslut om fortsatt tvångsvård?	26
5	PLACERINGAR OCH VÅRD	28
5.1	Familjehem	28
5.2	Hem för vård eller boende	28
5.3	Särskilda ungdomshem	29
5.3.1	Skola och utbildning	30
5.3.2	Vård i enskildhet – ny individuell vårdform	31
5.3.3	Avskiljande	32
5.3.4	Andra begränsningar för den unge	33
5.3.5	Om de olika vårdprogrammen	33
6	BEAKTANDE AV PRINCIPER FÖR ATT TILLGODOSE DEN UNGES VÅRDBEHOV	35
6.1	Socialrättsliga principer	36
6.1.1	Behovsprincipen samt krav på aktualitet	36
6.1.2	Närhet, kontinuitet, flexibilitet	37
6.2	Straffrättsliga principer	37
6.2.1	Proportionalitet	37
6.2.2	Förutsebarhet	37
6.2.3	Konsekvens	38
7	ANALYS	40
7.1	Vårdbehov	40
7.2	Vårdbehov i samband med ungdomsvård och sluten ungdomsvård	42
7.3	Placeringar	42
7.4	Socialrättsliga och straffrättsliga principer	43
7.5	Vård eller straff	44
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	46
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	48

Summary

How to deal with young criminals has for a long time been an ongoing discussion. The debate focuses on the difficulty in combining social- and criminal laws; where the inherent problem lies between society's role as a caretaker for its members and that of a judicial one. This debate has recently received a lot of media attention and has become a common topic for people to express varying opinions. The question that should to be investigated is the following: 'what is more prominent in our legislation, rehabilitation or punishment'?

The aim of this essay is to examine to what extent young criminals' need for care is attended to through initiatives from the social services and the correctional system. Focus will be on the consequences of youth care and closed youth care. The importance of the need for care will be illustrated and an investigation of different kinds of need for care will be presented.

When criminal acts are committed by youths, efficient counter measures must be implemented; a variety of means are available to facilitate the rehabilitation of a youth that has gone astray. Social Services rely on the willful participation of the subject, where a child's need for care and treatment will be acknowledged. If willful participation is not enough to address any issues, an intervention of a more coerce nature may have to be implemented.

Several of the judicial consequences for young criminals are the same as for adults. However, there is a restriction for youths between 15 and 18 years of age, whom can only receive the same level of punishment under extraordinary circumstances. The aim of closed youth care is to serve as the preferred way of handling young criminals for crimes which would imprison an adult. "Youth care" is a new term among the possible consequences available for young criminals. It has replaced previous terminology and bears a somewhat redefined scope.

The need for care is investigated on an individual basis and differs depending on the young criminal; even when they are guilty of the same crime and have received the same penalty. It is the Governmental Institutional Board (Statens institutionsstyrelse) who should be able to offer a program with tailored individual treatments.

The questions posed earlier are discussed throughout the discourse of the essay, and are further examined in the analysis part. The results will show that youths that have a profound need for care are offered the possibility of rehabilitation irrespective of the laws that govern the institutional care. Regardless if care is based on willful participation or is forced; the established treatment plan, taking into consideration the nature of the crime as well as other circumstances, is directed towards efforts that targets any

underlying problem, and prepares the criminally challenged youths for their rehabilitation back into society

Sammanfattning

Att komma tillrätta med unga lagöverträdare har länge varit en pågående diskussion. Debatten kretsar kring svårigheten att förena social- och straffrätten där problemet utläses i att vård- och behandlingstanken kolliderar med den straffande roll som samhället besitter. Ständigt i fokus gällande unga kriminella är om denna grupp människor ska vårdas eller straffas. Detta problem har även under den senaste tiden uppmärksammats i media och blivit ett vanligt samtalsämne som många har åsikter kring. Frågan som då bör utredas är om vård- och behandlingstanken genomsyrar verkställigheten för den unge eller om det är strafftanken som är mest framträdande i vår lagstiftning?

Uppsatsens syfte är att undersöka i vilken mån ungdomars vårdbehov efter brottsliga gärningar tillgodoses genom insatser från socialtjänsten och kriminalvården. Tyngdpunkten ligger på påföljderna ungdomsvård och slutna ungdomsvård. Tillmätningen av vårdbehov belyses och en utredning av olika vårdbehov presenteras.

När brottsliga gärningar föranleds av unga lagöverträdare måste effektiva konsekvenser aktualiseras för den unge. Olika vägar finns fram till målet som ska främja en återanpassning i samhället. Socialtjänsten bygger på frivillighet och samförstånd mellan den enskilde och socialtjänsten, där barnets behov av vård och behandling ska tillgodoses. När åtgärder på frivillig väg inte räcker till kan ingrepp av tvångsartad karaktär aktualiseras.

Flera av de påföljder som unga lagöverträdare kan bli föremål för, är desamma som för vuxna. Dock råder restriktivitet avseende fängelsestraff för ungdomar mellan 15 till 18 år och får endast utdömas när synnerliga skäl talar för det. Påföljden slutna ungdomsvård är istället tänkt att utdömas vid sådan grov brottslighet som för en vuxen person skulle medföra ett fängelsestraff. Ungdomsvård är ett nytt begrepp inom ungdomspåföljderna och har ersatt den tidigare termen överlämnande till vård inom socialtjänsten samt även fått en annan avgränsning.

Vårdbehovet utreds individuellt och ser inte lika ut för ungdomarna, inte ens då de gjort sig skyldiga till samma straff och fått lika påföljd. Det är Statens institutionsstyrelse som ska kunna erbjuda program med individuellt riktade behandlingsinnehåll. Genom uppsatsens diskuterande text följs frågeställningarna upp i analysen, där resultatet visar att ungdomar som har ett påtagligt vårdbehov i anledning av brottslighet eller andra omständigheter, ges möjlighet till återanpassning till samhället oavsett vilket lagrum som utformar vården. Oberoende av om vård grundar sig på frivillig eller tvångsartad väg, ska den behandlingsplan som upprättas med hänsyn till straffets längd och andra omständigheter, inriktas på insatser som angriper problematiseringen bakom den unges kriminalitet samt förbereder och främjar den unges återanpassning i samhället.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
FL	Förvaltningslagen (1986:223)
FN	Förenta Nationerna
HSL	Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)
HVB-hem	Hem för vård eller boende
JO	Justitieombudsmannen
LSU	Lag (1998:603) om verkställighet av slutna ungdomsvård
LUL	Lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVM	Lag (1998:870) om vård av missbrukare i vissa fall
LVU	Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken (1942:)
SiS	Statens institutionsstyrelse
Skoll	Skollag (1985:1100)
SoF	Socialtjänstförordningen (2001:453)
SoL	Socialtjänstlagen (2001:453)

1 Inledning

1.1 Vård eller straff?

Samhällsdebatten kring unga lagöverträdare blir alltmer omfattande. Synen på vård eller straff förändras ständigt i takt med samhällets utveckling och dess växlande värderingar. Dock är unga brottslingar inget nytt fenomen i vårt samhälle utan att komma tillrätta med ungdomskriminaliteten har länge varit en pågående diskussion. Särbehandling av unga lagöverträdare är en väl förankrad princip i vårt rättsskipningssystem. Att behandla unga kriminella annorlunda än vuxna grundar sig på tanken att ungdomar som begår brott ofta är socialt utsatta och därigenom har ett särskilt behov av stöd, hjälp och behandling – ett vårdbehov. Straff och behandling är följaktligen två aspekter som framträder när en ungdom gjort sig skyldig till brott, vilka inte alltid är okomplicerade att förena. Ungdomarna bör företrädesvis bli föremål för sociala myndigheter framför kriminalvården, för att få den vård och behandling som anses nödvändig utifrån deras behov.

Det finns en rad olika myndigheter, institutioner och organisationer vars gemensamma mål är att motverka och förhindra att unga personer hamnar i socialt utsatta situationer och begår brott. Förhållandet mellan socialtjänstens och rättsväsendets insatser innebär dock vissa svårigheter då de har olika syften. Åtgärder för ungdomar med problem som upprättas av socialtjänsten, utgår från den unges skyddsbehov mot bakgrund av den sociala situation han eller hon befinner sig i. Rättsväsendets reaktioner riktar sig däremot till att markera att samhället tar avstånd från den unges brottsliga gärning. Ena sidan syftar alltså till hjälp, stöd, vård och behandling medan den motsatta är av straffande karaktär. Så länge stöd- och kontrollfunktionerna är väl förenliga med varandra råder ingen motsättning i detta förhållande, men är det så i praktiken? Får barn och ungdomar som genom brottslig verksamhet är institutionsplacerade den vård och behandling som deras behov kräver, eller lyser tanken på straff och kontroll igenom mer?

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka i vilken mån ungdomarnas vårdbehov efter brottsliga gärningar tillgodoses i samband med insatser från socialtjänsten. Jag har för avsikt att utreda om de olika vårdformerna skiljer sig åt. Såväl familjerättsliga, socialrättsliga som straffrättsliga aspekter kommer att beaktas.

Frageställningar som behandlas är;

- Vad avses med begreppet vårdbehov?
- Hur tillgodoses den unges vårdbehov i samband med påföljderna ungdomsvård och slutna ungdomsvård? Finns det skillnader då ett omhändertagande sker enligt LVU avseende vårdbehovet?
- Vilka placeringsmöjligheter finns att tillgå de unga lagöverträdarna då insatser från socialtjänsten/kriminalvården aktualiseras?
- Är de socialrättsliga och straffrättsliga principerna förenade på så sätt att den unges vårdbehov kan stå i fokus i den process han eller hon genomgår?
- Genomsyrar vård- och behandlingstanken verkställigheten för den unge eller är strafftanken mest framträdande?

1.3 Metod och material

Uppsatsen är framarbetad med hjälp av den klassiska rättsdogmatiska metoden i syfte att klargöra den gällande rätten för läsaren. För detta ändamål används således de sedvanliga rättskällorna som lagtext, förarbeten och doktrin. Annan källa som är viktig i sammanhanget avseende unga kriminella är rapporter från Statens institutionsstyrelse, SiS samt från Brottsförebyggande rådet, BRÅ. Uppsatsen är utformad på ett deskriptivt sätt. Såväl rättsfall som JO-beslut har endast använts i begränsad omfattning då relevant material för denna uppsats varit svårt att hitta.

1.4 Avgränsning och disposition

Vid första anblicken kan läsaren få uppfattningen att ambitionen kring denna uppsats täcker ett alltför stort område. Uppsatsen handlar dock om unga lagöverträdare med fokus på tillmätning av deras vårdbehov vid påföljderna ungdomsvård och slutna ungdomsvård.

Med barn avses i denna uppsats personer som är under 18 år enligt definitionen i 1 kap. 2 § SoL. Innebörden av ungdomar sträcker sig längre enligt min mening och innefattar personer upp till och med 21 år. Således innefattar begreppet unga lagöverträdare personer mellan 15-21 år. Påföljden ungdomsvård kan aktualiseras för barn och ungdomar i åldern 15-21 år. När det talas om slutna ungdomsvård är det barn mellan 15 och 17 år som berörs. Tvångsomhändertagande enligt LVU kan komma i fråga för barn och ungdomar upp till 20 år, olika åldrar gäller dock för vård efter olika behov.

Det finns i vårt rättsskipningssystem flera olika påföljder för unga lagöverträdare. I denna uppsats ligger fokus på ungdomsvård och slutna ungdomsvård. Anledningen till valet av påföljder är att den förstnämnda är huvudpåföljd inom åldersgruppen, och att den sistnämnda är en relativt ny påföljd som jag uppmärksammar läsaren på. Insatser enligt SoL och LVU

förekommer ofta i anslutning till dessa påföljder varför även de kommer att belysas. Uppsatsen är begränsad till svenska förhållanden.

Inledningsvis kommer ett bakgrundskapitel att introducera läsaren till hur synen på unga lagöverträdare har sett ut och präglat vårt rättsskipningssystem. Här klargörs också vilka olika påföljder som kan göras gällande för unga kriminella och vem som ansvarar för de olika institutioner som kan komma i fråga för dessa barn och ungdomar. Även regleringen kring då vård aktualiseras utan påföljd kommer att nämnas. Uppsatsens tredje kapitel presenterar begreppet vårdbehov utifrån olika lagregler som finns uppställda. För att få en djupare kunskap om ungdomsvård och sluten ungdomsvård, kommer fjärde kapitlet att rikta in sig på dessa påföljder. Efter utredning av den gällande rätten avseende påföljderna kommer de olika placeringsalternativen och vårdmöjligheterna att tas upp i ett eget kapitel, uppsatsens femte. Vidare leder sjätte kapitlet in läsaren i de olika principer som ska beaktas för att på ett tillfredställande sätt tillgodose den unges vårdbehov. Såväl socialrättsliga som straffrättsliga principer redogörs för i detta kapitel. I uppsatsens sjunde och sista kapitel finns slutligen en diskussion och analys av de inledande frågorna som här ska besvaras.

2 Bakgrund

2.1 Socialtjänstreformen

Tidigare var föräldramakten väldigt tydlig och från samhällets sida var det inget naturligt inslag att ingripa med åtgärder för att tillgodose barnets välbefinnande. Under 1800-talet började samhället engagera sig i barns rätt och härigenom aktualiserades möjligheten att ingripa mot föräldrars vilja. Skolförfattningar instiftades som gjorde föräldrar skyldiga att sända barnen till skolan och även arbetarskyddslagstiftningen rörande barn tillkom. Den första barnavårdslagen kom år 1924, vilken bl.a. gav samhället rätt att vidta åtgärder då barn blev illa behandlade i sina föräldrahem. År 1960 ersattes den gamla barnavårdslagen med en ny, som betonade vikten av frivilliga hjälp- och stödåtgärder. Barnavårdsnämnder blev obligatoriska och rättssäkerheten stärktes vid tvångsingripanden. Fosterbarnens skydd ökade och placering i enskilt hem prioriterades framför institutionsplacering.¹

Under 1970-talet utformades den moderna socialtjänsten av den statliga Socialutredningen, vilken kom till uttryck i 1980 års socialtjänstlag.² Samtidigt som socialtjänstlagen trädde i kraft, upphörde bl.a. barnavårdslagen, lagen om nykterhetsvård och lagen om socialhjälp att gälla. Innan socialtjänstreformen hade socialvården både en kontrollerande och vårdande funktion gentemot den enskilde. Reformen innebar en förändrad syn på socialt utsatta människor och tilltron till individens egen förmåga kom att stå i centrum. Socialtjänstens roll ska präglas av mer serviceriktad och hjälpande karaktär, och alla beslut som fattas ska grundas på samarbete och i samförstånd med berörd individ.³ 1980 års socialtjänstlag har genomgått revideringar och senaste förändringen skedde år 2001.

Samhällets skyldighetsområde innefattar att särskilt ansvara för barn och ungdomar. Socialnämnden ska tillsammans med föräldrarna medverka till att unga individer växer upp under trygga och i övrigt gynnsamma förhållanden. Socialtjänstlagens huvudprincip bygger på frivillighet, vilket också avser vården av barn och ungdomar. Trots detta finns det möjligheter att bereda den unge vård, för att förhindra en ogynnsam utveckling för den unge, utan att dennes samtycke föreligger. Det är LVU som reglerar detta område. Lagen syftar till att komplettera SoL på så sätt att samhället ska kunna fullgöra sin skyldighet att tillgodose barns och ungdomars behov av vård och behandling då frivilliga åtgärder inte kan aktualiseras eller anses tillräckliga.⁴

¹ Prop. 1989/90:28 s. 37

² Prop. 1979/80:1 s. 85

³ Prop. 1989/90:28 s. 37 f

⁴ Prop. 1989/90:28 s. 37 f

2.2 Från fängelse till sluten ungdomsvård

En brottslings ålder hade tidigare ingen betydelse för placering vid institution. Således kom förstagångsförbrytarna i kontakt med den kriminella världen på ett djupare plan än vad de från början var bekanta med. Det skulle dröja till år 1825 innan mer behandlingsinriktade tankar kom att influera den svenska kriminalvården. En grunduppgift var att uppmärksamma särbehandling av ungdomsbrottslingar på ett mer pedagogiskt plan där i största möjliga mån strävan efter att inte placera barn i fängelse skulle uppnås. I denna fas upprättades istället privata hem för att ombesörja barnen. 1864 års strafflag antogs och för att främja unga lagöverträdare särbehandling inom straffsystemet infördes en straffmyndighetsålder på 15 år.⁵

Under 1900-talets början kunde en brottsling få sitt straff reducerat genom att hänsyn togs till personens låga ålder. Behandlingsteorin, vilken fungerade som utgångspunkt vid upprättande av ungdomsfängelserna, spelade en betydande roll för utvecklingen av systemet för påföljder för unga kriminella. Åtgärder vidtogs även för unga lagöverträdare för att på ett bättre sätt bl.a. knyta an till ett normalt ordnat levnadssätt efter frihetsberövningen. Insatser såsom återanpassnings- och skolningsterapi skulle vara inslag i verksamheten.⁶ Vidare kom ungdomar i åldersspannet 18 till 20 år att endast i undantagsfall kunna bli föremål för placering inom anstalt. Brottsbalken trädde i kraft år 1965. En riktlinje som präglade bestämmelserna för lagöverträdare mellan 15 och 18 år var att åtgärderna skulle aktualiseras inom barnvården och inte inom kriminalvården. Fängelse skulle för ungdomar tillämpas restriktivt samt för den yngre gruppen mellan 15 till 18 år ställdes det även krav på synnerliga skäl. En översyn av BrB gjordes av BRÅ år 1976, vilken resulterade i ”att straff ska bygga på ansvar, att straff och vård bör hållas isär och att straffen bör utformas så att lämplig vård i möjligaste mån ska kunna sättas in under verkställighet”.⁷

Vägen fram till dagens bestämmelser präglades vidare av att ökade möjligheter till vård inom socialtjänsten ansågs minska användningen av fängelsestraff för unga lagöverträdare. I samband med detta föreslogs LVU vara tillämplig i större grad genom att omfatta ungdomar upp till 21 år.⁸

År 1990 tillsattes Ungdomsbrottskommittén för att utvärdera det då aktuella systemet för unga lagöverträdare. Ungdomsmålsreformen genomfördes några år senare och resultatet⁹ kom att spela stor betydelse för påföljder och handläggning av unga kriminella. Ändringar inom påföljden överlämnande

⁵ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 161f

⁶ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 163 ff

⁷ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s 166 f

⁸ Prop. 1984/85:171 s. 27 ff

⁹ Bet. *Reaktion mot ungdomsbrott*, (SOU 1993:35)

till vård inom socialtjänsten föreslogs, samtidigt som slutna ungdomsvård blev föremål som tänkbar påföljd.¹⁰

Även andra utredningar presenterades under 1990-talet där exempelvis en reform genomfördes för påföljdssystemet för unga lagöverträdare. Slutna ungdomsvård infördes som påföljd och i samband med överlämnande till vård inom socialtjänsten gavs principerna om proportionalitet, förutsebarhet och konsekvens större utrymme. Lagreglerna trädde i kraft år 1999.¹¹

2.3 Socialtjänstens ansvar att vårda ungdomar

Enligt 2 kap. 2 § SoL svarar varje kommun för det yttersta ansvaret för att de människor som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp de behöver. Vad gäller barn och ungdomar ska socialnämnden verka för att denna grupp växer upp under trygga och goda förhållanden och med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen av dem som visat tendens till en ogynnsam utveckling. Vidare i nära samarbete med hemmen ska en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling främjas, samt ska nämnden ombesörja det skydd och stöd som den unge är i behov av i samröre med hemmen, enligt 5 kap. 1 § SoL. Vården och fostran kan i vissa avseenden ske utanför det egna hemmet, exempelvis i ett familjehem när hänsynen till den unges bästa motiverar det.¹² Denna paragraf ger uttryck för de allmänna och målinriktade reglerna kring omsorger av barn och ungdomar.¹³ Finns misstanke om ett vårdbehov hos barnet eller ungdomen är det nämndens skyldighet att utreda och bedöma dess förhållanden för att klarlägga den unges eventuella stöd- och hjälpbehov. Insatserna för den unge kan se olika ut, allt från åtgärd som kontaktperson till mer ingripande såsom institutionsplacering.

SoL:s grundprincip bygger på frivillighet och samarbete med föräldrar avseende omsorg av barn och ungdomar. Socialtjänstens mål i 1 kap. 1 § SoL säger i tredje stycket att dess verksamhet grundar sig på respekt för människors självbestämmanderätt och integritet. Mot bakgrund av detta får därför inte vård enligt denna lag aktualiseras utan samtycke av berörda personer, i detta inkluderas även familjehemsplaceringarna. Angående självbestämmanderätten är den dock i viss mån begränsad för den unge. I detta sammanhang avses att han eller hon inte har möjlighet att bestämma valet eller utformningen av de åtgärder som vidtas. Med utgångspunkt i barnets vårdbehov och tillgängliga resurser är det socialnämnden som avgör

¹⁰ Prop. 1997/98:96 s. 74

¹¹ Prop. 1997/98:96 s. 1

¹² Prop. 1996/97:124 s. 101

¹³ Bergstrand, Bengt Olof, *Den nya socialtjänstlagen*, s. 56

vårdens utförande. Först när samtycke inte ges till eventuell behövlig vård kan tvångsåtgärder med stöd av LVU bli aktuellt.¹⁴

Det är socialnämnden i den kommun som den unge befinner sig i då behovet uppstår som är skyldig att agera. Så länge barnets hjälp- och skyddsbehov föreligger, kvarstår även socialnämndens ansvar, oavsett om barnet fortfarande finns i kommunen eller inte. Skulle ärendet flyttas till annan socialnämnd upphör dock ansvaret. Inget ansvar råder heller då vård enligt LVU slutar gälla pga. av att ungdomen uppnått en ålder¹⁵ som inte längre möjliggör vård enligt denna lag.¹⁶

2.3.1 Frivilligvård enligt SoL

SoL är till formen en ramlag som ger uttryck för mål- samt programförklaringar. Hur den sociala verksamheten sedan tolkas och tillämpas är upp till varje enskild kommun att utforma.¹⁷ Lagens portalparagraf anger målen med samhällets socialtjänst som på demokratins och solidaritetens grund ska främja människornas sociala och ekonomiska trygghet, främja jämlikhet i levnadsvillkor och det aktiva deltagandet i samhällslivet. Socialtjänsten ska ta hänsyn till den enskildes eget ansvar för sin situation och grupperns egna resurser. Verksamheten ska bygga på respekt för människors självbestämmanderätt och integritet. När åtgärder rör barn ska det i enlighet med 1 kap. 2 § SoL särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver. Barnperspektivet syftar till att barnets bästa alltid ska sättas i främsta rummet och härigenom får barnet en stärkt ställning inom socialtjänsten.¹⁸ Principen är ledstjärnan i FN:s barnkonvention som Sverige ratificerade år 1990.

För att vård med stöd av SoL överhuvudtaget ska kunna bli aktuellt, krävs att en ansökan eller anmälan kommer in till socialnämnden. Enligt 11 kap. 1 § SoL fastställs att socialnämnden utan dröjsmål ska inleda en utredning av vad som genom ansökan eller på annat sätt har kommit till nämndens kännedom och som kan föranleda någon åtgärd av nämnden. Det finns alltså inga direkta föreskrifter om hur ett ärende kan uppkomma. Således kan ansökan eller anmälan ske både muntligen¹⁹ som skriftligen. Vad som avses med ”utan dröjsmål” måste tolkas i varje enskilt fall. Om anmälan

¹⁴ Mattsson, Titti, *Barnet som subjekt och aktör. En rättslig studie om barn i familjehem*, s. 38

¹⁵ Är personen i behov av vård enligt 2 § LVU gäller den övre åldersgränsen 18 år. Har placeringen skett med stöd av 3 § LVU gäller istället 21 år.

¹⁶ Mattsson, Titti, *Barnet som subjekt och aktör. En rättslig studie om barn i familjehem*, s. 37 f

¹⁷ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 50

¹⁸ Bergstrand, Bengt Olof, *Den nya socialtjänstlagen*, s. 11

¹⁹ I förarbetena till FL (prop. 1985/86:80 s. 26) anförde departementschefen att: ”I den mån frågan inte är reglerad i specialförfattningarna bör en myndighet ta hänsyn till den allmänna regeln om enkelhet och snabbhet m.m., när myndigheten bedömer om en muntlig ansökan e.d. kan godtas.”

exempelvis rör ett barn som far illa ska socialnämndens utredning inledas omgående.²⁰

Anmälan kan göras enligt 14 kapitlet SoL och avser barn som på olika sätt hamnat i missförhållanden. Såväl enskilda personer som myndigheter kan anmäla om missförhållanden som sätter barnets skydd i gungning. Inte heller i detta sammanhang finns formkrav uppställda i lagen utan både muntliga som skriftliga anmälningar ska tas emot. JO²¹ har dock uttalat att en anmälan enligt 14 kap. 1 § SoL, från myndighet till socialnämnd, bör göras skriftligen. Socialnämnden kan komma att behöva ingripa med åtgärder som föranleds av en anmälan och som ett led i processen är det av stor vikt att omständigheter som ligger bakom åtgärden är väl dokumenterade.²²

2.3.1.1 Ungdomskontrakt

Genom diverse lagändringar som företagits inom området för unga personer har vårdplanen utformats som ett kontrakt mellan berörda parter, dvs. den unge, vårdnadshavaren och socialtjänsten. Det är i de fall då åtgärder vidtas enligt SoL som detta gäller och kontraktet kallas för ungdomskontrakt. För att öka tydligheten och av pedagogiska skäl bör socialnämnden i detta avseende klart uttrycka vilka insatser som planeras för den unge. Såväl muntligt som skriftligt samtycke är godkänt. Domstolen bör vid förhandlingen, tillsammans med den unge, gå igenom kontraktet för att vara säker på att samtycket fortfarande gäller. Innehållet i ungdomskontraktet ska framgå genom domen, och det ska stå klart för den unge vad som förväntas av honom eller henne. Domstolen ska därav meddela en föreskrift i domen om att den unge är skyldig att följa kontraktet.

Det bör i denna kontext förtydligas att den unge lagöverträdarens skyldigheter, i anledning av brottet, fastställs genom meddelad dom av rätten, alltså inte genom kontraktet som sådant. Socialnämnden agerar självständigt under de sociala vårdlagar som systemet innefattar. Situationen för den dömda kan således komma att frångå de initialt planerade åtgärderna. Föreskriften i domen är enbart riktad till den dömda.²³

2.3.2 Tvångsvård med stöd av LVU

När samtycke till vård inte erhålls av en ungdom i åldern 15 till 18 år ska den unge beredas vård med stöd av LVU. Det kan dock vid tillämpningen av LVU vara svårt att tillämpa denna princip helt och hållet. Brottsligheten i sig ger inte tillräckliga förutsättningar för åtgärd enligt LVU, utan både ett vårdbehov samt riskrekvisitet måste föreligga. Här krockar de allmänna domstolarnas respektive socialnämndens och förvaltningsdomstolarnas

²⁰ Bergstrand, Bengt Olof, *Den nya socialtjänstlagen*, s. 113 f

²¹ JO 1992/93 s. 341

²² Bergstrand, Bengt Olof, *Den nya socialtjänstlagen*, s. 110

²³ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff och processrätt*, s. 166

befogenheter att besluta om insats för den unge, vilket är ett resultat av vårt dualistiska system som råder för unga lagöverträdare. Eftersom ungdomar i åldern 18 till 20 år företrädesvis ska vara föremål för kriminalvården och inte socialtjänsten, är denna konflikt inte lika utbredd inom denna målgrupp.²⁴

För att ett omhändertagande enligt LVU ska kunna aktualiseras har vi att göra med antingen de så kallade miljö- eller beteendefallen. 2 § LVU reglerar miljöfallen som grundar sig i den unges hemförhållanden. Om det på grund av misshandel, otillbörligt utnyttjande, bristande omsorg eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas, ska det i miljöfallen beslutas om vård för den unge. Beteendefallen som omnämns i 3 § LVU syftar till att besluta om vård då den unge själv utsätter sin hälsa eller utveckling för påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende.²⁵

När man här talar om rekvisitet *brottslig verksamhet* fordras att den unge har gjort sig skyldig till brott. Om en brottslig gärning föranleder ett ingripande av vård i enlighet med LVU är det inte fråga om brott av mindre allvarlig karaktär eller andra enstaka brott. Kriminaliteten måste påvisa en bristande anpassning till samhällslivet för att ett vård- och behandlingsbehov ska anses föreligga.²⁶ Skadeverkningarna eller de eventuella riskerna för sådana måste påvisa en intensitet eller svårighetsgrad som inte kan accepteras. Den unges avvikande beteende måste vidare vara av varaktig natur. Ett åtgärdsingripande ska dessutom vara aktuellt på så sätt att de anledningar som motiverar insatsen fortfarande kvarstår och att det föreligger en risk för fortsatt kriminellt beteende hos den unge.²⁷ Hänsyn till förhållandena vid tidpunkten för prövningen ska alltid göras vid bedömning av om någon åtgärd skall vidtas av socialtjänsten. Tidigare händelser har betydelse endast om de kan utgöra ett tecken på behov av åtgärd, oavsett om det skett ett brott eller inte. För ett ingripande fordras dels att det finns en risk för skada och dels att risken är hög. Det måste finnas ett vårdbehov för individen. Åtgärder enligt LVU kan alltså inte vidtas enbart för att markera att brottet har ett straffvärde eller liknande, det är detta som är den principiella skillnaden mellan vård inom socialtjänst och straffrättsskipningen.²⁸

LVU går att tillämpa på barn och ungdomar under 18 år, med undantag för personer tillhörande beteendefallen där vård även får beredas för dem som fyllt 18 men inte 20 år. I dessa fall ska dock vården upphöra senast då den unge uppnår en ålder av 21 år. Bakgrunden är att de ungdomar som har ett missbruk av droger, är kriminella eller i andra avseenden har svårigheter att anpassa sig socialt, ska bli föremål för vård inom socialtjänsten.²⁹

²⁴ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 67

²⁵ SOU 2004:122 s. 296

²⁶ Prop. 1979/80:1 s. 582 ff

²⁷ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 65 f

²⁸ SOU 2004:122 s. 297

²⁹ Prop. 2005/06:165 s. 52

Socialtjänstens insatser kan vara mer lämpade för den unges vårdbehov då den personliga vården och omvårdnaden ger bättre förutsättningar för den sociala rehabilitering som är nödvändig, jämfört med vården som ges inom kriminalvården. Någon absolut gräns vid 18 års ålder har därmed inte ansetts lämpligt då den unges personliga förhållanden gällande mognad och utveckling ser olika ut för olika ungdomar.³⁰

När frivillig vård bereds med stöd av SoL ska ett ungdomskontrakt upprättas om vilka åtgärder som ska vidtas. Grundläggande förutsättning är som tidigare nämnt, att den unge medverkar eller samtycker till vården. Vad gäller tvångsvård i enlighet med LVU är situationen inte densamma. Här finns ingen möjlighet för domstolen att genom ett kontrakt få den unge att tvångsvårdas utan förutsättningarna för vård enligt LVU ska prövas enligt gällande lagstiftning. I domen bör det dock konkretiseras att det av domstolen har beaktats vid val av påföljd, att åtgärder för den unge förväntas genomföras enligt LVU. Beträffande socialnämndens ställningstagande om vårdbehov enligt LVU föreligger, ska klargöras i en vårdplan som ska bifogas till domen.³¹

2.3.2.1 Omedelbart omhändertagande

Det är länsrätten som beslutar om vård ska ges den unge enligt LVU eller ej, efter ansökan av socialnämnden. Det ligger dock på socialnämndens bord att avgöra vilken vårdform och dess utformning som ska aktualiseras för den unge.³² I de fall då ett ärende om ett barn anses brådskande, då socialnämnden inte anser sig kunna vänta på ett beslut om vård enligt LVU av länsrätten, kan socialnämnden med stöd av 6 § LVU besluta om ett omedelbart omhändertagande. Behovet av vård måste anses akut då den unge i sin situation riskerar att skada sin hälsa eller utveckling. Ett sådant beslut måste dock underställas länsrätten inom en vecka i enlighet med 7 § LVU. Om rekvisiten anses uppfyllda för ett omedelbart omhändertagande och länsrätten fastställer beslutet, måste socialnämnden inom en tidsperiod av fyra veckor ansöka vid vanlig ordning hos länsrätten om att den unge ska beredas vård, 8 § LVU. Personen måste vidare vara under 20 år och beslutet genom 6 § LVU gäller omedelbart. Vidare ger 9 § LVU oss informationen att om inte ansökan inkommer till rätten inom angiven tid i 8 § samma lag, upphör det omedelbara omhändertagandet att gälla. Verkställighet av omedelbart omhändertagande får inte heller ske då personen sitter häktad.

Innefattandes av socialnämndens skyldigheter gäller också att se till att det omedelbara omhändertagandet inte pågår längre tid än att ett vårdbehov anses nödvändigt. Finns heller inte skäl för omhändertagande ska nämnden fatta beslut om dess upphörande, enligt 21 § LVU. Socialnämnden ska noga följa vården av den person som aktualiserats genom LVU. Vård i anledning av 3 § LVU ska inom sex månader från den dag då verkställighet av beslutet om tvångsvård fattades, prövas av nämnden om den ska upphöra.

³⁰ SOU 2004:122 s. 296

³¹ Thunved, Anders m.fl., *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 167

³² SOU 2004:122 s. 298

Fortlöpande därefter ska frågan prövas inom sex månader från den senaste prövningen. Om den unge beretts vård med stöd av 2 § LVU, har socialnämnden att pröva minst en gång var sjätte månad om vård enligt lagen fortfarande ska pågå. Ovanstående framgår av 13 § LVU.

2.4 Huvudmannskapet för särskilda ungdomshem

Om en person är under 18 år då ett brott begås, får fängelse endast utdömas om synnerliga skäl föreligger. Följaktligen, i åldern 15 till 18 år, är det ett mindre antal personer som döms till fängelse. Kriminalvården har således begränsade erfarenheter av behandling för unga kriminella och därav ansågs det bättre med annat organ som ska bära ansvaret för verkställigheten av den nya påföljden slutna ungdomsvård. Ansvaret kom att falla på Statens institutionsstyrelse, SiS, som sedan år 1994 handhar planering och bedrivande av sådana särskilda ungdomshem som avses i 12 § LVU. Det finns en särskild enhet för forsknings- och utvecklingsfrågor, myndigheten samarbetar bl.a. med kommuner för att utveckla nya former för utslussning från ungdomshemmen samt finns det speciella institutioner som reglerar ungdomar med hög bevakningsgrad. Inom SiS finns alltså en lång erfarenhet av att arbeta med ungdomar som varit i kontakt med frihetsberövande påföljder.³³

³³ Prop. 1997/98:96 s. 157 f

3 Begreppet vårdbehov

Termen vårdbehov är återkommande i denna uppsats. Innebörden av begreppet är inte helt okomplicerat att beskriva, någon exakt definition finns inte att tillgå. Vårdbehovet utreds individuellt och ser självfallet inte lika ut för ungdomarna, inte heller då de gjort sig skyldiga till samma straff och fått lika påföljd. För att bena ut vad som menas med att den unge är i behov av vård, måste flera olika lagregler nyttjas.

3.1 Socialtjänstlagen

När ett barn eller ungdom är i behov av stöd-, hjälp- eller skyddsinsatser, är det socialnämndens skyldighet att ombesörja denna. Socialnämnden ska enligt 5 kap. 1 § SoL;

- verka för att barn och ungdom växer upp under trygga och goda förhållanden,
- i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och ungdom,
- med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen hos barn och ungdom som har visat tecken till en ogynnsam utveckling,
- aktivt arbeta för att förebygga och motverka missbruk bland barn och ungdom av alkoholhaltiga drycker, andra berusningsmedel eller beroendeframkallande medel samt dopningsmedel,
- i nära samarbete med hemmen sörja för att barn och ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd som de behöver och, om hänsynen till den unges bästa motiverar det, vård och fostran utanför det egna hemmet,
- i sin omsorg om barn och ungdom tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan ett mål eller ärende om vårdnad, boende, umgänge eller adoption har avgjorts,
- i sin omsorg om barn och ungdom tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan vård och fostran utanför det egna hemmet upphört.

Ett vårdbehov enligt SoL kan således innebära flertalet aspekter som i sin helhet bör beaktas. Föreligger brister i någon av ovanstående punkter, kan den unge komma att bli föremål inom någon insats från samhällets sida. Det kan vara fråga om frivilligvård enligt SoL, tvångsomhändertagande genom LVU eller kanske leder bristen till en brottslig bana där istället olika påföljder kan komma att göras aktuella.

3.2 Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga

Om ett tvångsingripande från samhällets sida med stöd av LVU ska kunna genomföras, måste förutsättningarna i 2 eller 3 §§ samma lag vara uppfyllda. Vårdbehovet enligt LVU föreligger som tidigare nämnt antingen då det råder brister i den unges hemförhållanden eller i den unges eget beteende. Vidare för att möjliggöra tvångsbefogenheter måste samtycke till behövlig vård saknas, antingen från vårdnadshavare eller av den unge själv om denne fyllt 15 år.

3.3 Hälso- och sjukvårdslagen

I hälso- och sjukvårdslagen, HSL, uppställs också krav på att barn och ungdomars vårdbehov ska tillgodoses. Genom 2 § HSL belyses lagens mål som är en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen. Vid sidan om landstingets skyldighet att uppfylla kravet på god vård, har primärkommunerna det yttersta ansvaret för familjehemsplacerade barns vård- och stödbehov. Detta framgår av 2 kap. 2 § SoL och socialtjänsten i berörd kommun ska sörja för att vårdbehovet som föreligger enligt SoL eller LVU tillgodoses. Samarbete mellan barnhälsovård/skolhälsovård och familjehemmet är av stor betydelse för det placerade barnets situation. Hälsovården har särskilda möjligheter att sammankoppla socialnämnd och familjehem för att informera om den unges personliga förhållanden och vårdbehov, och då det är nödvändigt även verka för att få detta tillgodosett.³⁴

3.4 Föräldrabalken

Barn har enligt stadgande i 6 kap. 1 § FB rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Även vid speciella tillfällen då barnet är under placering i annat hem än det ursprungliga, ska rättigheterna tillfredsställas. Genom 6 kap. 1 § tredje stycket LVU bör barnets vård utformas så den främjar hans eller hennes samhörighet med sina anhöriga och att kontakt med hemmiljö kan upprätthållas. Socialnämnden ska vidare enligt 5 kap. 1 b § SoF följa upp barnets vård genom exempelvis samtal med både barnet och vårdnadshavarna, detta berör vård på både frivillig och tvångsartad väg. Regleringen härom syftar till att få barnets vårdbehov tillgodosett.³⁵

³⁴ Mattsson, Titti, *Barnet som subjekt och aktör. En rättslig studie om barn i familjehem*, s. 155

³⁵ Mattsson, Titti, *Barnet som subjekt och aktör. En rättslig studie om barn i familjehem*, s. 136

3.5 Skollagen

Alla barn och ungdomar i Sverige ska tillförsäkras skolgång i det offentliga skolväsendet, oavsett kön, geografisk hemvist, barnets ekonomiska och sociala förhållanden, enligt 1 kap. 2 § SkoL. Oberoende av var utbildningen anordnas i landet och på vilken nivå, ska den vara likvärdig inom samma skolform. Beträffande placerade barn har det länge framhävts i bestämmelserna att det är av stor vikt att de får en god skolgång. Beroende på den enskildes vårdbehov kan utformningen se olika ut.³⁶ Skolpliktiga barn som vistas på särskilda ungdomshem ska genom att delta i utbildning vid hemmet fullgöra sin skolplikt, förutsatt att plikten inte på ett mer lämpligt sätt kan fullgöras på annat vis, vilket kan utläsas i 10 kap. 2 § SkoL. Idag har de flesta av de särskilda ungdomshemmen egen skolverksamhet där grundskola, gymnasieskola och utredningshem innefattas³⁷. SkoL uttrycker vidare i 1 kap. 2 § att hänsyn ska tas till elever som är i behov av särskilt stöd, och socialnämnden ska bl.a. verka för den enskildes rätt till utbildning som sägs i 3 kap. 2 § SoL. Mot bakgrund av ovanstående är alltså rätten till skolgång en aspekt som inryms i definitionen om vårdbehov.

³⁶ Mattsson, Titti, Kommande publikation i SiS-forskningsrapport 2008, *Rätten till utbildning vid särskilda ungdomshem*

³⁷ Mattsson, Titti, Kommande publikation i SiS-forskningsrapport 2008, *Rätten till utbildning vid särskilda ungdomshem*

4 Påföljder för unga lagöverträdare

Unga brottslingar är inget nytt fenomen i vårt samhälle. Det har länge varit ett problem att komma tillrätta med ungdomskriminaliteten. Tidigare i vårt rättsskipningssystem gjordes ingen skillnad på gamla eller unga lagöverträdare, utan det ansågs naturligt att placera båda grupperna i fängelse. Dock har frågan om särbehandling av unga kriminella lång tradition i Sverige och inte minst har det varit en tanke som präglat utformningen av verkställigheten av straff.

När en ung lagöverträdare gör sig skyldig till brott finns ett antal påföljder som kan aktualiseras. Flertalet är gemensamma för både vuxna och ungdomar, såsom böter, fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård. Överlämnande till särskild vård förekommer i olika former. Den som berör både unga och vuxna är vård enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall, LVM.³⁸

Vad gäller bestämmelserna för unga lagöverträdare i åldern 15 till 21 år, har det i vår lagstiftning gjorts omfattande ändringar. Det övergripande syftet med reformen 1999 var att vidareutveckla och förbättra påföljdssystemet på så sätt att det tydligare ska visa en inriktning som motverkar fortsatt kriminalitet. Ytterligare ett mål var att förkorta den tiden mellan begånget brott av den unge och en straffrättslig reaktion från samhällets sida. Även socialtjänstens roll för unga brottslingar ska tydliggöras.³⁹

Ett nytt kapitel introducerades i brottsbalken 1 januari 2007, 32 kapitlet *Om överlämnande till särskild vård för unga*, som behandlar ungdomsvård, sluten ungdomsvård och ungdomstjänst.

Ungdomstjänst finns upptagen i 32 kap. 2 § BrB och är en helt ny påföljd som består av oavlönat arbete samt annan ordnad verksamhet. Denna påföljd verkställs av socialtjänsten och kan kombineras med ungdomsvård.⁴⁰ Uppsatsen har som tidigare nämnts i avsnitt 1.4 valt att fokusera på ungdomsvård och sluten ungdomsvård. Påföljderna kommer att presenteras i avsnitten som följer. Det bör i detta sammanhang nämnas att flera vidareutvecklingar och ändringar har tillkommit beträffande regleringen för unga lagöverträdare. Exempel är utvidgning av socialtjänstens insats kontaktperson och medling, men en närmare fördjupning av förändringarna lämnas dock därhän då det ej är relevant för valt ämnesområde.

³⁸ SOU 2004:122 s. 154 ff

³⁹ Prop. 2005/06:165 s. 42

⁴⁰ Prop. 2005/06:165 s. 1

4.1 Ungdomsvård

4.1.1 Den nya termen ungdomsvård

Ungdomsvård är ett nytt begrepp i påföljdsbestämningen och finns upptagen i 32 kap. 1 § BrB. Det är tidigare påföljden *överlämnande till vård inom socialtjänsten* som fått annan avgränsning, vilken syftar till att den dömda för att överlämnas till vård, ska ha ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd som avser att motverka en ogynnsam utveckling för den unge.⁴¹ I förarbetet påpekas att benämningen *överlämnande till vård inom socialtjänsten* inte var en lämplig term på en påföljd för unga lagöverträdare. Den gamla beteckningen gav viss osäkerhet och därigenom av pedagogiska och tydliga skäl fanns förslag på att kalla påföljden för något annat. Diskussionen gav flera anledningar som talade både för och emot en ändring. Främsta orsaken till att inte ändra beteckning var att av den äldre lydelsen framgick att domstolen överlämnar verkställigheten av påföljden till socialtjänsten, inte kriminalvården. Motargumentet framhöll att domstolen, vid mål där unga personer är föremål för rättsprocessen, beaktar innehållet i den planerade vården när val av påföljd beslutas. Regeringen fann att grunderna för ett namnbyte vägde tyngre och benämningen *överlämnande till vård inom socialtjänsten* ändrades till *ungdomsvård*.⁴² Sedan 1 januari 2007 gäller den nya termen *ungdomsvård*, således kommer detta begrepp användas uteslutande i min fortsatta text.

4.1.2 När utdöms ungdomsvård?

Påföljden ungdomsvård kan aktualiseras genom att vård uppkommer antingen på frivillig väg eller genom tvångsvård. Socialtjänstens insatser är av varierande karaktär där såväl mindre ingripande åtgärder kan komma till stånd som desto mer omfattande. Den unge måste efter en kvalificerad bedömning anses vara i riskzonen för fortsatt kriminellt beteende och i behov av starka insatser från socialtjänstens sida för att påföljden ska kunna utdömas.⁴³

Om en ung lagöverträdare ska bli föremål för ungdomsvård krävs att han eller hon är under 21 år vid tiden för domen, och att ett särskilt behov av vård eller annan insats enligt SoL alternativt LVU föreligger. Syftet bakom insatserna är att motverka att den unge utvecklas ogynnsamt. Ungdomsvård får endast dömas ut om socialtjänstens planerade åtgärder är att anse som tillräckligt ingripande med beaktande av brottslighetens straffvärde och art. Även den unges tidigare kriminalitet är en faktor som ska tas med i avvägningen. Om förutsättningarna är uppfyllda så åtgärderna för den unge ska vidtas enligt SoL, ska domstolen meddela föreskrift om att den unge ska genomgå vård eller insatser enligt den vårdplan som är upprättad av

⁴¹ Prop. 2005/06:165 s. 1

⁴² Prop. 2005/06:165 s. 58

⁴³ Prop. 2005/06:165 s. 150

socialnämnden. Tillämpas åtgärder istället med stöd av LVU krävs att den unge redan är föremål för vård enligt LVU eller att socialnämnden uttryckt att de anser att ansöka om sådan vård hos länsrätten. Rätten ska bifoga den vårdplan som upprättats av nämnden till domen.⁴⁴

Socialnämnden ska se till hela den unges livssituation när prövning sker om vilken vård som bäst lämpar sig för den unges sociala återanpassning. Faktum som begången brottslighet utgör ett starkt tecken på en ogynnsam utveckling för den unge, precis som tidigare kriminalitet samt risk för fortsatt brottslig verksamhet. Missbruksproblematik är också en stark indikation på att vårdbehov föreligger. I propositionen framhålls dock svårigheten med att på individnivå bedöma risken för fortsatt brottslig verksamhet. BRÅ påpekar att för att ungdomsvård endast ska bli aktuellt för de unga kriminella som verkligen har ett vårdbehov, måste riktlinjer utfärdas om vad vårdbehov faktiskt innebär samt vad som är att anse som en kvalificerad bedömning av detta vårdbehov. Bedömningar i yttrandena av mer systematisk karaktär är enligt BRÅ efterfrågat ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Detta eftersom yttrandet ska ge en kompetent bedömning av vårdbehovet när domstolens val av påföljd beslutas. Regeringen var dock av åsikten att trots de svårigheter som råder i detta sammanhang är socialnämnden, genom de metoder och hjälpmedel som utvecklats till att genomföra olika behovs- och riskbedömningar, kompetent nog att utföra prövningarna. I slutskedet är trots allt domstolen inte bunden av nämndens granskning av den unges vårdbehov. Likväl är dock yttrandet en viktig faktor i personutredningen.⁴⁵

Påföljden ungdomsvård bör enligt regeringens mening endast omfatta de barn och ungdomar som har ett "egentligt" vårdbehov. Om den unges situation istället inger ett behov av att gränsdragning bör ske, bör andra påföljder istället komma ifråga. I propositionen bakom 1999 års reform används uttrycket "egentligt" vårdbehov. Däremot i lagtexten används termen "i *särskilt* behov av vård eller annan åtgärd enligt socialtjänsten". Den språkliga skillnaden "egentligt" och "särskilt" emellan kan leda till viss svårighet att uttröna lagstiftarens intentioner. En rimlighetsbedömning bör leda fram till att lagtextens variant är att föredra då "särskilt" ställer högre krav än "egentligt". Det förstnämnda tyder på särskilda insatser enligt SoL alternativt LVU där barnet eller ungdomen är kriminellt aktiv eller har missbruksproblem. Anses vårdbehovet inte tillräckligt omfattande, kan inte ungdomsvård utdömas. Andra påföljder såsom ungdomstjänst kan istället aktualiseras, där det begränsade vårdbehovet tillgodoses genom de insatser som där kan möjliggöras. Med undantag från att ungdomstjänst består av oavlönat arbete, innefattas även insatser som viss programverksamhet och samtalskontakt med socialsekreterare.⁴⁶

⁴⁴ Prop. 2005/06:165 s. 52

⁴⁵ Prop. 2005/06:165 s. 51

⁴⁶ Borgeke, Martin, Månsson, Catharina, *Den nya lagstiftningen om påföljder för unga lagöverträdare*, s. 190

4.1.3 Återrapportering till åklagare vid misskötsamhet

Det är av stor betydelse att uppföljningen av vad som sker med den unge efter domen om ungdomsvård fungerar för att påföljden inte ska ge sken av att vara verkningslös⁴⁷. Då någon överlämnats till vård och den redovisade vården i vårdplanen inte kan genomföras, har socialnämnden en skyldighet att underrätta åklagarmyndigheten om detta. Likaså gäller om den unge dömts till ungdomsvård som påföljd för ett brott och bryter mot en föreskrift. Underrättelseskyldigheten framgår av 12 kap. 8 § SoL. Det är endast väsentliga avvikelser som bör vidare rapporteras såsom då det kan anses föreligga förutsättningar för åklagare att vidta åtgärder. Exempel är då den dömda tydligt genom sitt agerande visar att han eller hon inte menar att följa det som bestämdes vid valet av påföljd. Det kan röra både misskötsamhet samt hinder för verkställighet. Med åtgärder avses i detta sammanhang att antingen meddela en varning enligt 30 b § LUL, eller väcka talan i rätten om undanröjande av påföljd för att bestämma ny med stöd av 32 kap. 4 § BrB.⁴⁸ Undanröjande enligt sistnämnda lagrum kan även aktualiseras när den planerade vården eller de planerade åtgärderna enligt ett ungdomskontrakt alternativt en vårdplan inte kommer till stånd, eller i de fall då vården eller åtgärderna kommit att i väsentlig grad avvika från vad som planerats i kontraktet eller vårdplanen.

Vid misskötsamhet av ungdomsvård finns andra valmöjligheter att tillgå. Exempelvis kan kontraktet ändras eller ersättas med en vårdplan enligt LVU. Även att ändra vården i något avseende samt meddela tilläggspåföljd, såsom ungdomstjänst eller böter kan göras. Det går också att döma ut annan påföljd för den unge, exempelvis skyddstillsyn.⁴⁹

4.2 Sluten ungdomsvård

4.2.1 Innebörden av sluten ungdomsvård

Om *sluten ungdomsvård* finns i 32 kap. 5 § BrB. Syftet med denna frihetsberövande påföljd var att skapa ett alternativ till fängelse som gör det möjligt att hålla de yngsta lagöverträdarna utanför kriminalvårdanstalterna. Innebörden är att om domstolen finner att någon som begått brott innan han eller hon fyllt 18 år bör dömas till fängelse, ska istället sluten ungdomsvård utdömas på viss tid.⁵⁰

Sluten ungdomsvård är en ingripande reaktion på den unges brottslighet, vilket innebär att den unge blir frihetsberövad. Det är viktigt att påföljden är utformad så den konkret utgör samhällets reaktion på den dömdes

⁴⁷ Thunved, Anders m.fl., *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 178

⁴⁸ Bergstrand, Bengt Olof, *Den nya socialtjänstlagen*, s. 135 f

⁴⁹ Thunved, Anders m.fl., *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 181

⁵⁰ Prop. 2005/06:165 s. 1

brottslighet. Vidare är det av betydelse att kraven på proportionalitet, förutsebarhet och konsekvens uppfylls vid utförandet av påföljden, vilket medför att slutna ungdomsvård måste vara en tidsbestämd påföljd. Minimitiden för slutna ungdomsvård motsvarar fängelseminimum, dvs. 14 dagar. Maximitiden är satt till fyra år. Denna gräns bestäms utifrån de faktiska verkställighetstiderna som gäller för ungdomar under 18 år som döms till fängelse, efter det att straffreduktion i enlighet med 29 kap. 7 § BrB gjorts, så kallad ungdomsrabatt. Till skillnad mot ett fängelsestraff kan det inte vid slutna ungdomsvård bli fråga om villkorlig frigivning. Det faktiska frihetsberövandet får inte bli längre än vad det skulle ha blivit om fängelse utdömts istället, härigenom har vi bakgrunden till maximigränsen.

Det finns de gånger en ungdom begår ett brott under 18 års ålder och lagförs betydligt senare. När lång tid förflutit mellan brott och lagföring är inte skälen för särbehandling lika starka som då personen lagförs i nära anslutning till brottet. Om flera år gått och den unge inte längre faller inom ramen rent åldersmässigt för ett särskilt ungdomshem, kan fängelse bli aktuellt. Likaså då en ungdom under en längre period, såväl före som efter 18 års ålder, är inne på en kriminell bana med omfattande och allvarlig brottslighet kan fängelse dömas ut. Således ersätter inte slutna ungdomsvård fängelse fullt ut.⁵¹

4.2.2 Fängelse eller slutna ungdomsvård?

Likväl som fängelse endast utdöms i undantagsfall ska slutna ungdomsvård behandlas på samma sätt, restriktivitet gäller således oavsett om det är fråga om att utdöma fängelse eller slutna ungdomsvård. Förutsättningarna är därav de samma för båda påföljderna. Presumtionen mot att döma ungdomar under 18 år till fängelse kan alltså endast brytas då synnerliga skäl föreligger. Om domstolen kommer fram till att påföljden bör bestämmas till fängelse, ska prövning först ske om slutna ungdomsvård kan utdömas istället. I 32 kap. 5 § BrB sägs som huvudregel att om domstolen med tillämpning av 30 kap. BrB gör bedömningen att en person under 18 år bör dömas till fängelse, ska påföljden istället bli slutna ungdomsvård under viss tid.

Vid val av påföljd ska inte den unges vårdbehov tillmätas någon betydelse utan slutna ungdomsvård ska endast utdömas när det är motiverat som en reaktion på brottet. Ungdomar som begår brott, i synnerhet i de fall slutna ungdomsvård blir aktuell påföljd, är i stort behov av vård och behandling. Vårdbehovet tillmäts därför istället stor betydelse vid verkställigheten, vilken ska präglas att den unge får adekvat behandling.⁵²

⁵¹ Prop. 1997/98:96 s. 161f

⁵² Prop. 1997/98:96 s. 160f

4.2.3 Verkställighet

Vid utformningen av den nya frihetsberövande påföljden för unga lagöverträdare var en av utgångspunkterna att verkställigheten ska kunna ske under förutsättning att risken för skadeverkningar för den unge blir så små som möjligt. Bakomliggande orsaker till den unges kriminalitet måste också angripas på ett effektivt sätt. Vidare är det av betydande mening att verkställigheten av slutna ungdomsvård formas utifrån den straffrättsliga reaktion på brottet som frihetsberövandet faktiskt innebär, under säkra och betryggande former.⁵³

I lagen (1998:603) om verkställighet av slutna ungdomsvård – LSU - finns gällande reglering därom. Grundtanken speglas i lagens andra paragraf som säger att verkställigheten ska främja den unges anpassning i samhället och motverka de skadliga effekterna av frihetsberövandet. SiS är ansvarigt organ för verkställigheten av LSU, vilken äger rum vid ett särskilt ungdomshem, enligt 12 § LVU. Särskilda ungdomshem kallas även för § 12-hem. Först efter att domen vunnit laga kraft får den verkställas, den dömde ska så snart som möjligt tas in på ett särskilt ungdomshem och härigenom är verkställigheten påbörjad. Vilket hem som blir aktuellt för varje individ beslutas av SiS i samråd med socialnämnden i den dömdes hemkommun. Tiden beräknas på samma sätt som vid fängelsestraff, i ungdomsfallen är det dock SiS som enligt 11 § LSU fastställer slutdag för avklarad verkställighet.

Utöver att SiS ansvarar för verkställigheten, har myndigheten dessutom hand om den vård och behandling som ska aktualiseras för placerade ungdomar genom LVU eller SoL. Vidare ska SiS utforma, organisera och genomföra vården för ungdomarna genom integration. Innebörden av detta är att de ungdomar som dömts till slutna ungdomsvård ska behandlas inom samma särskilda vårdutbud som de ungdomar som omhändertagits enligt LVU.⁵⁴ Enligt närhetsprincipen ska placeringen av den unge, i den mån det går, ske så nära hemmet som möjligt. Syftet bakom denna princip är att främja ett samarbete mellan anhöriga och socialtjänsten. Dömda enligt LSU och omhändertagna enligt LVU placeras på samma avdelningar som ett resultat av nyssnämnda princip. Vården ska anpassas till den enskildes behov och den institution som bäst passar ungdomarnas problematik ska ta emot dem för vård och behandling.⁵⁵

4.2.4 Vård- och behandlingsplan

Ett viktigt inslag inom den slutna ungdomsvården är att den unge ska kunna beredas adekvat vård. De särskilda ungdomshemmen är uteslutande inriktade på vård vilket kan tydas i 12 § LSU där det anges att den dömde

⁵³ Prop. 1997/98:96 s. 157

⁵⁴ Allmän SiS-rapport 2001:6 s. 6

⁵⁵ Allmän SiS-rapport 2001:6 s. 7

ska ges nödvändig vård och behandling och ges tillfälle till utbildning, aktiviteter, förströelse, fysisk träning och vistelse utomhus.⁵⁶

Det är inte på förhand möjligt att i en vårdplan bestämma hur länge vården ska pågå för den enskilde. Enligt 28 § SoL är socialnämnden skyldig att en gång var sjätte månad överväga om vården ska fortgå eller inte då en underårig på frivillig väg vårdas i ett annat hem än det egna. Motsvarande reglering vid tvångsvård återfinns i 13 § LVU.

JO har riktat kritik mot en socialförvaltning som i en upprättad vårdplan angivit en minsta tid som vården skulle fortgå gällande familjehemsplacerade barn. Föräldrarna till barnen och företrädare för socialförvaltningen hade gemensamt överenskommit om en minsta tid på två år för vård av barnen. Inledningsvis var avsikten att placeringarna skulle ske med stöd av SoL efter medgivande av föräldrarna. Därefter har vård enligt LVU beslutats avseende två av barnen.⁵⁷

Lagstiftarens intentioner anträffande vårdbehovet innebär att verkställigheten som utgångspunkt ska inledas med att den dömda ska placeras på en utredningsavdelning. Resultatet av utredningen ligger till grund för en bedömning av den unges vårdbehov och en individuell plan upprättas för att komma åt problematiseringen bakom den unges kriminalitet. Behandlingsplanen som avser vistelsen samt utslussningen för den dömda, ska med hänsyn till straffets längd och andra omständigheter inriktas på insatser som förebereder och främjar den unges återanpassning i samhället. Det är SiS, i samråd med socialnämnden i den dömdes hemort, som ska upprätta behandlingsplanen. Vidare ska planen omprövas så snart det finns anledning till det.⁵⁸ 14 § LSU stadgar att verkställigheten av en dom på slutna ungdomsvård ska inledas på en låsbar enhet. Så snart förhållandena medger det, ska den dömda ges möjlighet till vistelse under öppnare former. Om öppnare former kan bli aktuellt i det enskilda fallet ska prövas fortlöpande, dock minst en gång varannan månad.

4.2.4.1 Vårdinnehållet

Innehållet i vården i slutna ungdomsvård sker i små, personaltäta enheter. Inledningsvis av verkställigheten råder stark slutenhet vilken under förutsättning att den unge sköter sig, kan öppnas upp och ökas under slutfasen. Vården består till stor del av vuxenkontakt i daglig verksamhet samt i särskilda behandlingsprogram. Såväl pedagogiska som kognitiva program används i arbetet att bearbeta missbruk och kriminellt beteende. Det finns även specifik behandling att tillgå för personer som gjort sig skyldiga till sexualbrott. Kontaktsamtal sker regelbundet och oftast finns möjlighet till enskilda samtal med psykolog. Gällande skolundervisningen ser den olika ut vid de olika avdelningarna. Bland flertalet dömda till slutna

⁵⁶ Thunved, Anders m.fl., *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 189 f

⁵⁷ JO 1992/93 s. 308

⁵⁸ SOU 2004:122 s. 465 f

ungdomsvård råder stora brister i kunskaper och behovet av kompletterande skolundervisning är stort.⁵⁹

4.3 Sluten ungdomsvård och vård enligt LVU

Ungdomar som döms till sluten ungdomsvård på grund av begången brottslighet kan även bli föremål för vård enligt LVU. Socialnämnden övertar ansvaret för LVU-vården då förvaltningsdomstol beslutat om att vård enligt LVU ska aktualiseras. Eftersom socialnämnden i varje enskilt fall ska besluta om vad som är mest ändamålsenligt kan omständigheter tala för att LVU-vård också fortsättningsvis bör gälla även då den unge dömts till sluten ungdomsvård. Exempel på situationer då detta kan inträffa är när verkställighetstiderna är relativt korta samt att personen i fråga kan anses vara i fortsatt behov av vård efter det att verkställigheten fullgjorts. Även andra orsaker kan ligga bakom fortsatt vård enligt LVU för att uppnå kontinuitet och långsiktighet i vården. Det föreligger en risk att den som ådömts vård enligt LVU begår brott för att på så sätt få en tidsbestämd och därigenom kanske även kortare vårdtid utdömd till sig. Dock motverkas denna risk då LVU-vården kan fortsätta gälla även då den unge dömts till sluten ungdomsvård.

Under själva verkställighetstiden gäller olika regler då en ungdom dömts till sluten ungdomsvård och samtidigt är aktuell för ett omhändertagande enligt LVU. Detta har ändå inte medfört några större besvär då bestämmelserna kring genomförandet av vård enligt LVU även kan appliceras på dem som verkställer sitt straff av sluten ungdomsvård. Skulle konflikt mellan de olika reglerna ändå uppstå får LVU ge vika för verkställighetslagen.⁶⁰

4.3.1 Sluten ungdomsvård upphör, beslut om fortsatt tvångsvård?

Av de personer som dömts till sluten ungdomsvård finns det, ur ett behandlingsperspektiv, ungdomar som även efter verkställighetens upphörande kommer att vara i behov av fortsatt tvångsvård. Aktualitetskravet som beskrevs ovan kan dock försvåra ett beslut om tvångsvård i en sådan situation. Detta med tanke på att den unge varit frihetsberövad och därigenom har inte hans eller hennes beteende kunnat visa att ett behov av tvångsvård föreligger.

För att på ett bättre sätt komma åt problematiken bakom denna konflikt har 3 § LVU kompletterats med ett andra stycke. Det bakomliggande syftet grundar sig i rent behandlingsmässiga motiv där kravet på aktualitet tonats

⁵⁹ Thunved, Anders m.fl., *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 192

⁶⁰ Thunved, Anders m.fl., *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 199 f

ned för ungdomar dömda till sluten ungdomsvård. På så sätt finns bättre möjligheter att säkerställa kontinuiteten i vården för den som är i behov av tvångsvård under en längre tidsaspekt än vad som utdöms i samband med påföljden. Vidare är det viktigt ut ett behandlingsmotiverande perspektiv då den unges behov av tvångsvård kan tillgodoses även efter avslutad verkställighet. För att kunna tillämpa andra stycket i 3 § LVU förutsätts att den unge är i uppenbart behov av vård enligt LVU i slutet av verkställigheten. Beslutet om tvångsvård ska dock fattas av förvaltningsdomstol efter ansökan av socialnämnden genom en fullständig prövning som vanligt enligt 3 § första stycket LVU.⁶¹

⁶¹ Thunved, Anders m.fl., *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 200 f

5 Placeringar och vård

Om en ung lagöverträdare blir föremål för någon av de påföljder som presenterats i föregående kapitel, har personen ett vårdbehov som ska tillgodoses. En bedömning görs alltid i det enskilda fallet för att komma tillrätta med de särskilda hjälp- och vårdbehov som föreligger. Insatserna är av varierande karaktär, både vad gäller begränsningar tidsmässigt samt i rörelsefriheten. Den planerade vården ska alltid initieras utanför den unges hem, antingen på familjehem eller hem för vård eller boende, så kallat HVB-hem. Ytterligare en placering finns som alternativ, särskilt ungdomshem. För att placeras vid ett sådant krävs att den unge bereds vård på grund av sitt eget beteende och behöver noggrann tillsyn.

5.1 Familjehem

Definitionen av familjehem framgår av 3 kap. 2 § SoF, och avser ett enskilt hem som på uppdrag av socialnämnden tar emot barn för stadigvarande vård och fostran eller vuxna för vård och omvårdnad och vars verksamhet inte bedrivs yrkesmässigt. Vård i familjehem används för miljöombyte, tillfälliga placeringar, behandling alternativt för varaktig vård. Oavsett om barnets vårdbehov fastställts och ska verkställas med eller utan samtycke, bör placering i familjehem användas före institutionsvård.⁶² Ovanstående vårdform kan erbjuda den unge bra möjligheter till vuxenkontakt. Dessutom avviker situationen i liten grad från vad som anses vara normala uppväxtförhållanden för en ung person. Socialnämnden måste lämna medgivande för att ett hem ska få ta emot ett barn under 18 år för stadigvarande vård och fostran. Nämnden ska vidare på lämpligt sätt vara uppdaterad om situationen i hemmet samt kunna ge det stöd som krävs. Skulle den unge missköta sig kan förflyttning bli aktuellt.⁶³ När placering av den unge ska genomföras görs en helhetsbedömning av situationen som han eller hon befinner sig i.⁶⁴

5.2 Hem för vård eller boende

HVB-hem har sin lydelse i 3 kap. 1 § SoF och avser ett hem inom socialtjänsten som tar emot enskilda för vård, behandling, omvårdnad eller tillsyn i förening med boende. Socialnämnden har även här ansvaret för person placerad inom denna vårdform⁶⁵. Det är däremot upp till varje kommun att ombesörja för att behovet av HVB-hem tillgodoses inom kommunen, enligt 6 kap. 2 § SoL.

⁶² Prop. 1989/90:28 s. 46

⁶³ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 54 f

⁶⁴ Prop. 1989/90:28 s.46

⁶⁵ Prop. 1979/80:1 s. 327

Inom socialnämndens ansvarområde tillkommer att person placerad i HVB-hem ska få *god vård*. För att tillgodose god vård krävs omsorgsfullt planerade placeringar och även att grundligt följa upp utvecklingen av den enskilde. Vidare bör vården utarbetas för att främja den placerade personens samhörighet med familj, anhöriga och annan kontakt med hemmiljön. Samhörighetsprincipen, även ibland kallad närhetsprincipen, uttrycks i 6 kap. 5 § SoL och för ett barns utveckling är det av stor vikt att banden med nära anhöriga upprätthålls. Således placeras i möjligaste mån barnet i den geografiska närheten.

Vad gäller utformningen av insatserna för den unge, är det en helhetssyn av dennes särskilda behov som ligger till grund för bedömningen. Åtgärderna ska vara individuellt anpassade och kan därför inte genomföras utifrån på förhand gjorda mallar.⁶⁶

HVB-hemmen kan bedrivas i både offentlig- som i privaträttslig regi. När en enskild är intresserad av att etablera ett HVB-hem, som till exempel behandlingshem, ska tillstånd ansökas hos länsstyrelsen. Att ett hem är inrättat i privaträttslig regi menas med att verksamheten är reglerad i lag och att det står under löpande tillsyn av socialnämnden i berörd kommun. Socialnämnden har härigenom rätt att kontrollera verksamheten. De privata hemmen ska anses som komplement till institutionerna som bedrivs kommunalt eller landstingskommunalt och därmed kvarstår socialtjänstens ansvar att tillgodose barnets vårdbehov i form av institutionsvård.

En ansökan om inskrivning på HVB-hem ska göras av socialnämnden och det är föreståndaren som beslutar därom. Avseende de hem där landsting eller kommun inte är uppdragsgivare bör berörda parter gemensamt utforma riktlinjer som möjliggör ett medinflytande från socialnämnden. Föreståndaren beslutar även om utskrivning från HVB-hemmen och ska göras då de behov som låg till grund för inskrivningen inte längre är aktuella. Om vård bereds i enlighet med LVU måste dock socialnämnden ha begärt eller lämnat medgivande till utskrivning för att detta ska kunna komma till stånd. Verksamheten vid HVB-hem kan förbjudas av länsstyrelsen då missförhållanden uppstår, under förutsättning att ledningen för hemmet inte avhjälper felet efter uppmaning av länsstyrelsen eller missförhållandet är att anse som allvarligt.⁶⁷

5.3 Särskilda ungdomshem

Då en ungdom gjort sig skyldig till brottlig verksamhet och ett omhändertagande blir till följd, kan han eller hon efter beslut av socialnämnden placeras i ett särskilt ungdomshem.⁶⁸

⁶⁶ Bergstrand, Bengt Olof, *Den nya socialtjänstlagen*, s. 78

⁶⁷ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 55 f

⁶⁸ Tidigare kallades dessa hem för ”§ 12-hem”. I lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård för unga, benämndes hemmen som hem för särskild tillsyn. De kom även att kallas ”§ 12-hem” mot bakgrund av den vårdform som nämndes i lagens 12 §.

Om ett HVB-hem kan betecknas som särskilt ungdomshem, avgörs av beslutande myndighet SiS. Hemmen är avsedda för barn och ungdomar som av olika anledningar är i behov av särskilt noggrann tillsyn. Tidigare var det ungdomsvårdsskolorna som utförde uppgifterna. År 1983 övergick ansvaret från staten till landstings- och primärkommuner. Från och med 1 april 1994 kom huvudmannaskapet att återigen ligga på staten genom den nyinrättade förvaltningsmyndigheten SiS. Det är statens förpliktelse att se till att behovet av särskilda ungdomshem tillgodoses, samhället har skyldighet att erbjuda kvalificerad vård för barn och ungdomar.⁶⁹ Tillsyn över särskilda ungdomshem kan dock endast utövas av JO eller JK, alltså inte socialnämnden.⁷⁰

Det finns både slutna och öppna avdelningar på ett ungdomshem. När verkställighetens första skede inleds, är det de slutna mottagningsavdelningarna som ska ta emot ungdomarna. Slutnheten är i denna fas hög. Nästa steg är behandlingsavdelningarna. De kan såväl vara slutna som låsbara. De slutna avdelningarna är förstärkta byggnadsmässigt och har mer personal, således råder alltså högre säkerhetsgrad vid dessa. I slutet av verkställigheten tar de öppna avdelningarna emot ungdomarna, som då har kommit så långt in i sin behandling eller utveckling att de kan vistas under mer friare former.⁷¹ Begränsningar i den unges rörelsefrihet kan förekomma. Ett exempel på detta är att, då det anses nödvändigt för att kunna genomföra vården, vidta åtgärder som hindrar den unge från att lämna hemmet. I de fall begränsningen innebär att personen i fråga vistas på låst avdelning eller genom annan åtgärd är inrättad för särskilt noggrann tillsyn, får tidsfristen för inskränkningen i rörelsefriheten inte överstiga två månader. Denna period får i princip inte under några omständigheter förlängas. Undantag avser de situationer då förutsättningar föreligger samt att den unge samtidigt även kan ges tillfälle att vistas utanför hemmet eller under öppnare former.

JO har uttalat sig gällande beslut om vård på låsbar enhet. Det ankommer på institutionschefen att kontinuerligt granska om fortsatt vistelse på låsbar avdelning är aktuellt för den enskilde. Vid de tillfällen som vården överskridit gränsen på två månader bör ett beslut om förlängning finnas att tillgå. Således då avsteg från huvudregeln görs, bör institutionen alltid fatta ett formellt beslut där behandlingsskäl som föranleder förlängningen tydligt framgår.⁷²

5.3.1 Skola och utbildning

Lagstiftaren säger att skolpliktiga barn som är placerade på särskilda ungdomshem ska delta i utbildning vid hemmet, om plikten inte kan utföras

⁶⁹ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 75 f

⁷⁰ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 56

⁷¹ Allmän SiS-rapport 2001:6 s. 7

⁷² JO 1998/99 s. 262

på annat lämpligt sätt, för att fullgöra sin skolplikt. Det är SiS som utformar skolplanen i och med huvudmannskapet för den skolverksamhet som bedrivs på de särskilda ungdomshemmen. Däremot regleras skolorna av samma nationella styrdokument och tillsynsorgan som den ordinarie skolan.

Av de barn och ungdomar som vistas på de särskilda ungdomshemmen är det ett stort antal som antingen har skolplikt eller ska erbjudas möjlighet till vidare skolgång. Dock finns det en del kritik, genom både svenska som internationella studier, som riktar sig mot att institutionsplacerade barns skolmässiga behov inte uppmärksammas tillräckligt. Detta kommer till uttryck genom att utbildning saknas i vården, resultaten de unga presterar är väldigt dåliga samt uppmärksammas även de stora skriv- och språksvårigheter som barnen uppvisar. Genom forskning ligger problematiken i ansvarsfördelningen mellan socialtjänst och skola, alternativt mellan den utbildning eller också den behandling som ges under det placerade barnets vistelse på hemmet. Vidare har granskning utförd av Skolverket år 2007, uppmärksammat att det råder stora skillnader i kvalitet mellan skolorna avseende exempelvis de undervisningsämnena som ges och kompetenta lärare.⁷³

5.3.2 Vård i enskildhet – ny individuell vårdform

Sedan ett nytt system av rättsregler avseende frihetsberövning infördes år 2003, kan den unge ges möjlighet till vård i enskildhet. Vård i enskildhet betyder att en ungdom placerad på låst eller liknande enhet hindras från att träffa andra intagna, så kallad isolering. Denna form blir endast aktuell när det krävs, med hänsyn till den unges speciella vårdbehov, ungdomens egen säkerhet eller övriga intagnas säkerhet. Speciellt vårdbehov innebär att det finns ett tydligt vårdbehov som kan definieras och samtidigt motivera ett beslut om vård i enskildhet. Den person som förestår vården vid det särskilda ungdomshemmet, fattar beslut om vård i enskildhet. Prövning sker fortlöpande och omprövning ska ske inom sju dagar efter föregående prövning. Beslutet är överklagbart hos länsrätten. I den individuella behandlingsplanen som upprättats vid det särskilda ungdomshemmet, bör vårdbehovet finnas tydligt beskrivet.⁷⁴

Ibland kan det individuella vårdbehovet föranleda vissa svårigheter för ungdomar att bo tillsammans med andra ungdomar. En grupp där detta är relativt vanligt är ungdomar med vissa neuropsykotiska svårigheter, t.ex. ADHD. För vissa krävs periodvis vård i enskildhet för att kunna vistas i grupp, andra kan fara illa av att vara i en grupp. Således kan det ur ett vårdperspektiv för den unge motivera att en intagen enbart får vistas med personal under viss tidsbegränsning. Vård i enskildhet kan även anses nödvändigt för de ungdomar som är särskilt hotfulla eller våldsamma, påverkade av alkohol eller narkotika.

⁷³ Mattsson, Titti, Kommande publikation i SiS-forskningsrapport 2008, *Rätten till utbildning vid särskilda ungdomshem*

⁷⁴ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 77 f

För att förhindra eller i en del fall även avbryta ett våldsamt utagerande beteende kan behandlingspersonalen genom vårdskäl motivera vård i enskildhet för att kunna garantera den unges samt de övriga intagnas säkerhet. En annan lösning kan vara att låta personen vara kvar i gruppen men med resultatet att fler intagna kan bli föremål för akuta avskiljningar med stöd av 17 § LSU. Konsekvenserna kan försvåra behandlingen och även förstöra den. Mot bakgrund av ovan har en ny individuell vårdform kommit till stånd för vård i enskildhet vid SiS institutioner.⁷⁵ 14 § tredje stycket LSU ger stöd för denna vårdform där det anges att om det krävs med hänsyn till den dömdes speciella behov av vård eller övriga intagnas säkerhet, får en dömd som vårdas på en låsbar enhet hindras från att träffa andra intagna, så kallad vård i enskildhet.

5.3.3 Avskiljande

Möjligheten att hålla den intagne helt skild från övriga ges i 17 § LSU genom så kallat avskiljande. Det kan aktualiseras då den unge uppträder våldsamt eller är så påverkad av berusningsmedel att det finns risk att ordning inte kan hållas på avdelningen. Vid sådana extrema förhållanden låses den unge in ensam i ett för ändamålet särskilt rum, dock står han eller hon under löpande uppsikt av personalen.⁷⁶ Avskildhet avser alla de situationer på hemmet som hindrar möte mellan intagna. Enda kontakten den unge får ha är med personal som ständigt ska bevaka honom eller henne. När det inte längre finns grund för avskiljning upphör beslutet därom och den unge får lämna rummet.⁷⁷ Maxtiden för att hålla den unge avskild är 24 timmar, dock ska isoleringen inte pågå längre än vad som kan anses vara absolut nödvändigt, vilket också kan utläsas i 17 § LSU.

I ett beslut av JO finns ett ställningstagande om hur avskiljandereglererna bör tolkas. Bakgrunden till beslutet bottnar i att det vid ett särskilt ungdomshem förekommit att en intagen hållits avskild utan att förutsättningarna i 17 § LSU varit uppfyllda. Den unge hölls av behandlingsskäl avskild tillsammans med personal från övriga boende på hemmet. Från hemmet sida rådde uppfattningen att det inte är att anse som avskiljande då den unge placeras tillsammans med personal. Uttrycket ”de övriga vid hemmet” som finns i paragrafen bör enligt JO innefatta de övriga intagna. Resultatet av JO:s utlåtande blev därmed att enligt gällande lagstiftning finns ingen möjlighet avskilja en intagen från övriga utan att förutsättningarna i 17 § LSU är uppfyllda – oavsett om personal vistas med ungdomen eller ej.⁷⁸

⁷⁵ Thunved, Anders m.fl., *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 194 f

⁷⁶ Thunved, Anders m.fl., *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 194

⁷⁷ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 78

⁷⁸ JO 2002/03 s. 222

5.3.4 Andra begränsningar för den unge

Om det finns risk att vården eller ordningen på institutionen inte kan upprätthållas kan andra åtgärder som besöksförbud och begränsning i telefonkontakt inskränka den unges rörelsefrihet vidtas med stöd av 15 § LVU. Som utgångspunkt i 16 § LSU sägs dock att den intagnes kontakter med nära anhöriga utanför hemmet ska främjas och att den dömde har rätt att ringa och ta emot telefonsamtal samt ta emot besök i den utsträckning det lämpligen kan ske.

Vidare är innehav av alkoholhaltiga drycker, narkotika, andra berusningsmedel⁷⁹, vissa hälsofarliga varor⁸⁰ eller injektionssprutor, kanyler som är avsedda att användas för missbruk av eller annan befattningsmedel med narkotika förbjudet enligt 16 § LVU. Om sådan egendom påträffas får den omhändertas. Det finns även bestämmelser om kroppsvisitation, ytlig kroppsbesiktning och kontroll av post i LVU. Dessa regler är genom hänvisning till LVU från LSU även tillämpliga på ungdomar som är föremål för påföljden sluten ungdomsvård, vilket utläses i 15 § LSU.

18 a § LSU säger vidare att när den dömde anländer till det särskilda ungdomshemmet, samt återvänder efter vistelse utanför hemmet, är han eller hon på uppmaning skyldig att lämna blod-, urin- eller utandningsprov för att kontrollera om han eller hon är påverkad av alkohol, narkotika eller något annat motsvarande medel som inte är tillåtet. Det måste existera en misstanke om att den intagne är påverkad av något sådant medel för att en uppmaning ska kunna motiveras.

5.3.5 Om de olika vårdprogrammen

Verksamheten vid ungdomshemmen är tänkt att uteslutande vara inriktad på vård för den unge. I genomförandet av verkställigheten ska SiS kunna erbjuda program med individuellt riktade behandlingsinnehåll som syftar till att bemöta bakomliggande orsaker till den unges kriminalitet och främja dennes återanpassning i samhället.⁸¹

Det finns olika former av planer som ska matcha den unges behov av vård. Beroende på vilken sorts avdelning den dömde eller omhändertagne finns vid, aktualiseras ett program som är individanpassat för just honom eller henne. Nedan följer en kort beskrivning av de vanligast förekommande handlingsplanerna.

⁷⁹ Andra berusningsmedel avser dopningsmedel som anges i lag (1991:1969) om förbud mot vissa dopningsmedel.

⁸⁰ Med vissa hälsofarliga varor avses varor som på grund av sina inneboende egenskaper medför fara för människors liv eller hälsa och som används eller kan antas användas i syfte att uppnå berusning eller annan påverkan, enligt lag (1999:42) om förbud mot vissa hälsofarliga varor.

⁸¹ SOU 2004:122 s. 472

- *KBT* står för kognitiv beteendeterapi. Detta är ett funktionellt och strukturellt behandlingsprogram som syftar till att förändra och ersätta kriminella tankemönster, missbruk och våldsbeteenden, med andra beteenden.
- *Teckenekonomi* innebär att ungdomarna samlar poäng som de får för olika former av förbättrat beteende. Ju högre poäng desto mer frihet och ansvar aktualiseras.
- Ungdomarnas problem utreds genom *beteendeanalyser* och *ART* (aggression replacement training) som lär dem att känna igen signaler på aggressivitet och hur de kan hantera aggressiviteten bättre. Social färdighetsträning och moralfrågor ingår också.
- *Vägvalet* är ett avkriminaliseringsprogram för att förändra kriminella tankemönster. I programmet ligger också test och en analys av ungdomarnas kriminella karriär. Grundskole- och gymnasieprogrammet är viktigt och ungdomarna ska avsluta sin skolutbildning. Vardagsaktiviteter är teater, dans, dataundervisning och även möjligheter att delta i utåtriktade verksamheter såsom fotboll i lokala fotbollsklubbar finns. Möjlighet finns till psykologsamtal.
- *Programmet om dig själv* (med tillhörande delprogram), är ett problemfokuserat utrednings- och behandlingsprogram. Här kartlägger personalen tillsammans med ungdomarna problemen med exempelvis missbruk, kriminalitet, psykisk hälsa eller aggressivitet och sätt att förändra detta. Utredning och behandling löper parallellt och ungdomarna ska lära sig uttrycka sig, sina problem och sina resurser. Även här finns möjlighet till psykologsamtal.⁸²

⁸² Allmän SiS-rapport 2001:6 s. 8 ff

6 Beaktande av principer för att tillgodose den unges vårdbehov

Detta kapitel presenterar olika principer som hela tiden ska ligga till grund för beslut och åtgärder som fattas för att tillgodose den unges vårdbehov. Följande avsnitt är således att anse som ett tak över kapitel fyra och fem.

Det har i uppsatsens tidigare kapitel nämnts att vårt påföljdssystem bygger på den straffrättsliga principen att barn och ungdomar som misstänks för brott ska behandlas annorlunda än vuxna, det är socialtjänsten som är föremål och har det primära ansvaret för unga lagöverträdare. Med utgångspunkten att unga ska hållas utanför straffsystemet, syftar reglerna till att främja samarbete mellan socialtjänst och rättsväsendet. Utformningen av samarbetet tenderar dock att stöta på svårigheter då syftet bakom de socialrättsliga och straffrättsliga reglerna delvis ser olika ut.⁸³ Målet är att åtgärder som vidtas syftar till att främja en gynnsam utveckling och uppnå en positiv förändring genom bl.a. vård och behandling. Förhållandet mellan straffrättsskipningen och den vårdlagstiftning som råder idag är således inte helt okomplicerat. För de unga kriminella i vårt samhälle understryks att behandlingstanken är viktig och ska beaktas. Rätt anpassad vård och behandling ger större slagkraft att motverka fortsatt kriminalitet än andra samhällsreaktioner som endast har straffvärdet som grund. Den svenska kriminalpolitiken framhåller handlingen, konsekvenserna av handlingen, skulden och brottets svårighet, vilket i ett senare skede avgör straffvärdet.⁸⁴ Således är det av stor vikt att i vårt påföljdssystem principerna om proportionalitet, förutsebarhet och konsekvens betonas och upprätthålls.

Det råder i viss mån särskilda handläggningsregler för unga lagöverträdare. I LUL styrs de straffrättsligt processuella reglerna avseende handläggning hos polis, åklagare och i domstol där den misstänkte är under 21 år. I de fall det inte finns någon särreglering för ungdomsmålen gäller RB:s regler och andra bestämmelser.⁸⁵ I LUL regleras vidare vilken information socialtjänsten ska ge domstolen angående planerade insatser inom ramen för ett överlämnande till vård. Av 11 § LUL framgår att om den misstänkte begått ett brott innan uppnådd ålder av 18 år, ska åklagaren inhämta ett yttrande från socialtjänsten innan beslut fattas om att väcka åtal eller ej. Andra stycket samma paragraf säger att ett sådant yttrade ska redogöra för tidigare åtgärder som vidtagits. Innehållet ska även inrymma en bedömning av den unges vårdbehov och föreligger vårdbehov ska en vårdplan upprättas där åtgärder vid ett överlämnande ska beskrivas avseende omfattning och

⁸³ Michael Tärnfalk, *Barn och brott – en studie om socialtjänstens yttranden i straffprocessen för unga lagöverträdare*, s. 91f

⁸⁴ Prop. 2005/06:165 s. 43

⁸⁵ Prop. 1994/95:12 s. 95

varaktighet. Om det av åklagare eller socialnämnd anses nödvändigt, ska även en beskrivning av den unges personliga utveckling och levnadsförhållanden i övrigt innefattas.

6.1 Socialrättsliga principer

De grundläggande målsättningarna och värderingarna som präglar socialtjänsten idag, kom till uttryck genom 1980 års socialtjänstreform. Här avses bl.a. principerna om helhetssyn, frivillighet, det förebyggande perspektivet och att den enskildes egna resurser ska tas tillvara. Individens eget ansvar och delaktighet ska också beaktas. Vidare ska socialtjänsten utmärkas av tanken på frivillighet och självbestämmande, kontinuitet, flexibilitet, normalisering, närhet och valfrihet. Ovanstående principer är viktiga inslag såväl i socialtjänstens praktiska verksamhet som för den människosyn som fortfarande ska karaktärisera reformarbetet inom socialtjänsten.⁸⁶

6.1.1 Behovsprincipen samt krav på aktualitet

Beträffande varaktighet innebär behovsprincipen att insatsen ska pågå så länge den behövs och inte längre. Det är sällan möjligt att med bestämdhet förutse denna varaktighet. För kommunerna kan det uppstå stor svårighet att uppfylla kravet på tydliga och konkreta yttranden, då det har en viss tendens att kollidera med behovsprincipen. Det kan för socialtjänsten även vara svårt att på förhand avgöra vilken vård som faktiskt är bäst lämpad för den unge. I synnerhet blir detta problem tydligt då endast ett kort möte mellan parterna ägt rum innan vårdplanen upprättas. I utvärderingen av 1999 års reform framhålls att det med dagens gällande tidsfrister och arbetsförhållanden inte kan vara möjligt att få till stånd en genomtänkt, rättvis och avstämd vårdplan. Om kraven på de straffrättsliga principerna ska kunna appliceras på de unga lagöverträdarna, är det av stor vikt att tidsaspekterna får genomslag enligt BRÅ. Tiden mellan brott och dom måste vara kort för att den unge ska kunna inse länken mellan brottet och påföljden. I ett betänkande från utredningen om handläggning av ungdomsmål år 1999 gjordes bedömningen att en tillräckligt snabb handläggning anses vara två månader från delgivning av misstanke om brott till dess att målet avgjorts.⁸⁷

När ett ingripande sker av sociala myndigheter kan ett beslut därom inte enbart motiveras med något som hänt i förfluten tid enligt kravet på aktualitet. Omständigheter som föranleder en åtgärd måste fortfarande bestå vid den tidpunkt då beslutet fattas. Vidare måste det även enligt aktualitetsprincipen kunna antas att det föreligger risk att den unge kan fortsätta med brottslig verksamhet.⁸⁸

⁸⁶ Prop. 2000/01:80 s. 81

⁸⁷ SOU 2004:122 s. 171f

⁸⁸ Prop. 2000/01:80 s. 81 ff

6.1.2 Närhet, kontinuitet, flexibilitet

När socialnämnden tar ställning till den unges situation ska en helhetsbedömning göras utifrån den enskildes samlade behov. De åtgärder som planeras utifrån det fastställda vårdbehovet ska uppfylla kraven på närhet, kontinuitet och flexibilitet. I de fall när vården ska genomföras utanför det egna hemmet talar närhetsprincipen om att vården i möjligaste mån ska läggas i nära anslutning till hemmiljön för att den unges kontakter med nära anhöriga ska främjas. Det finns skäl att frångå denna princip, såsom när planerade vårdinsatser inte finns tillgängliga eller den unge på grund av destruktivt beteende behöver distans till sin hemmiljö.⁸⁹

Med kravet på kontinuitet menas att oavsett om vårdformerna för den unge ändrar karaktär eller inte, ska han eller hon ha kontakt med samma socialvårdare. Flexibilitetsprincipen talar om att vårdbehovet ska vara avgörande för vilken insats som ska aktualiseras.⁹⁰

6.2 Straffrättsliga principer

6.2.1 Proportionalitet

Proportionalitetsprincipen innebär att det ska finnas en balans mellan det begångna brottet och samhällets reaktion på detta. Det ska alltså vara brottets allvarlighetsgrad som ligger till grund för bedömning av straffets karaktär, både till innehåll och till längd.⁹¹ Det har riktats kritik mot att även denna princip är svårförenlig med påföljden och genom reformen har vissa ändringar gjorts även här. Ungdomsvård får endast aktualiseras då socialtjänstens planerade insatser är att anse som tillräckligt ingripande i förhållande till brottets straffvärde och art, samt även den unges tidigare brottslighet. Domstolen ska i detta avseende avväga om insatserna ska och kan genomföras med stöd av SoL eller LVU. Vårdtid samt karaktär och omfattning av vården är också faktorer som ska beaktas i bedömningen. Kravet på proportionalitet inom ramen för påföljden kan tillgodoses genom att domstolen idag har möjlighet att använda sig av tilläggsstraff, såsom ungdomstjänst.⁹²

6.2.2 Förutsebarhet

Vid socialtjänstens val av insats för den unge, ligger utgångspunkten i hans eller hennes personliga förhållanden och behov av åtgärder i den aktuella tidpunkten. I det enskilda fallet blir det härigenom svårt för den dömde att

⁸⁹ Prop. 2000/01: 80 ff

⁹⁰ Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 50

⁹¹ Prop. 1997/98:96 s. 148

⁹² SOU 2004:122 s. 150 f

kunna förutse de åtgärder som kan bli aktuella. Principen om förutsebarhet är således inte förenlig med påföljden.⁹³

Sedan reformen 1999 ställs ökade krav på tydlighet och förutsebarhet i vårdplanerna. Kraven innebär att vårdplanen ska innehålla konkreta uppgifter om insatsens art och omfattning av planerade åtgärder, samt i den mån det är möjligt även varaktigheten av dessa. Tydligheten ökar domstolens bedömning av om de planerade insatserna är tillräckligt ingripande i förhållande till det brott den unge gjort sig skyldig till. Domstolen får härigenom en bättre uppfattning om både den unges eventuella vårdbehov samt omfattningen av socialtjänstens åtgärder. Inte minst konkretiseras insatserna för den unge själv som på ett tydligare sätt kan ta del av vad vården kommer att innebära för just honom eller henne.⁹⁴

För att ytterligare uppnå kravet på förutsebarhet beträffande socialnämndens yttranden, fanns det behov att utöka tidsfristen som anges i 4 § LUL till sex veckor istället för tidigare fyra. Vidare i detta sammanhang ska framhållas att handläggning av ungdomsmål alltid bör ske skyndsamt för att tiden mellan brottet och reaktionen från samhällets sida ska vara så kort som möjligt.⁹⁵

6.2.3 Konsekvens

Enligt utvärderingen av påföljdssystemet för unga konstateras att särskilt stora problem föreligger vid kravet på konsekvens för påföljden ungdomsvård. Problemen påverkas av många faktorer. Exempelvis kan nämnas att socialtjänstens insatser enligt SoL förutsätter samtycke från den dömda, och om han eller hon är under 18 år ska även vårdnadshavaren ge sitt medgivande. Vidare urholkas samhällets reaktion om antingen den dömda eller vårdnadshavaren återtar sitt samtycke efter domstolsförhandlingen. Den unges behov bedöms på olika sätt av olika beslutsfattare, detta behov kan i sin tur förändras. För tvångsvård enligt LVU krävs att en förvaltningsdomstol prövar och finner att förutsättningarna för sådan vård är uppfyllda, vilket i sin tur kan leda till att reaktionen helt uteblir om domstolen kommer fram till annan slutsats än ovannämnda. För att tillgodose konsekvenskravet har domstolen möjlighet att i domen om ungdomsvård meddela särskild föreskrift till den dömda där det framgår vad denne ska genomgå avseende vård och behandling, samt när de planerade åtgärderna ska ske i enlighet med SoL.⁹⁶

Gällande unga lagöverträdare anses det vara av stor vikt att en snabb reaktion från samhällets sida möter den unges kriminalitet. Detta för att den unge ska förstå att straffet är en konsekvens av brottet, att aktualiteten i den

⁹³ Prop. 1997/98:96 s. 145

⁹⁴ Prop. 1997/98:96 s. 146

⁹⁵ SOU 2004:122 s. 149 f

⁹⁶ SOU 2004:122 s. 151 f

utformade vårdplanen ska bestå samt för att minimera den psykiska påfrestningen som en rättegång faktiskt innebär för den unge.⁹⁷

⁹⁷ BRÅ-rapport 2005:13 s. 35

7 Analys

Utsatta barn och ungdomar behöver olika stöd- och hjälpinsatser från vårt samhälle. Oavsett om personen begått ett brott eller om andra faktorer har negativ inverkan på barnets hälsa och utveckling, måste åtgärder tas för att främja en positiv förändring.

7.1 Vårdbehov

Definitionen av begreppet vårdbehov är inte koncentrerat till att omnämnas i en lagregel eller en viss lag. Vårdbehovet utläses genom olika faktorer som finns upptagna i diverse lagar. Grundläggande rätt för barnet är rätten till omvårdnad, trygghet och en god fostran, oavsett om barnet befinner sig i sitt ursprungshem eller har blivit institutionsplacerad. Det finns som bekant olika vägar som kan bli aktuella för den unge och vårt rättssystem ställer krav på diverse förutsättningar för att en viss regel ska kunna komma ifråga. Exempel i detta sammanhang är tvångsomhändertagande enligt LVU som förutsätter att barnets hälsa eller utveckling hämmas. Vidare ska god vård och hälsa ges på lika villkor för befolkningen, precis som rätten till skolgång samt utbildning. Mot ovanstående bakgrund kan konstateras att vårdbehovet bedöms och ska bedömas utifrån det individuella perspektivet. Om ett barn eller en ungdom placerats på ett för honom eller henne avsett boende genom antingen frivilligplacering, tvångsomhändertagande eller genom påföljd, har i grund och botten ingen betydelse. Det är vårdbehovet som utifrån olika aspekter ska ges utrymme och tillgodoses enligt en personlig modell för den unge. Flera infallsvinklar bör i detta sammanhang tas upp och belysas.

Hälso- och sjukvårdslagen uppställer mål om att en god hälsa och god vård på lika villkor ska tillförsäkras hela befolkningen. Således omfattas institutionsplacerade barn och ungdomar. Det är kommunens uppgift att se till att den vård och det stöd som behövs, ska garanteras för invånarna.

Vid hemmen för de unga finns tillgång till läkare då det behövs. Sjukvården har inte endast till uppgift att behandla sjukdomar utan spelar en betydande roll i samarbetet med andra aktörer. Barnhälsovården och skolhälsovården kan sammankopplas med familjehemmet eller andra hem för att få den unges vårdbehov tillgodosett. Det är av stor vikt att det placerade barnets situation att detta samarbete fungerar på ett tillfredsställande sätt. Hälsovården har på så sätt särskilda möjligheter att informera berörda parter om den unges personliga förhållanden för att behovet av vård ska kunna bemötas på bästa sätt. Vården kan uttrycka sig på olika sätt, det måste inte vara så att den unge har en viss sjukdom, utan det kan exempelvis även gälla missbrukarproblem eller behov av kontakt med psykolog. En annan aspekt som bör betonas är att barnhälsovården/skolhälsovården under en längre tid kan följa barnets och ungdomens utveckling genom den kontakt som råder i och med kontroller i just barn- och skolhälsovården. Negativa tendenser kan påträffas hos den unge och det finns möjligheter att upptäcka

missförhållanden. Kanske far barnet illa i hemmet och är i behov av vård genom omhändertagande eller annan insats för att bryta den negativa riktning barnet går tillmötes? Vårdbehovet måste inte föranledas av att den unge gjort sig skyldig till brottslig verksamhet.

Rätten till omvårdnad, trygghet och god fostran som görs gällande i föräldrabalken, ska även för barn i utsatta miljöer tillgodoses på det sätt som bäst lämpar sig. För unga personer är det inte bara en lagstadgad rätt utan också ett stort behov för att växa upp och utvecklas under så bra förutsättningar som möjligt. Vid institutionerna tas denna rätt och behov till vara på genom exempelvis att främja kontakter med hemmiljön, med familj och nära anhöriga. Vidare kan under bestämda förutsättningar permissioner tillåtas och besök får även tas emot vid hemmen. Det råder dagligen stor vuxenkontakt vid institutionerna för de unga och genom deltagande i vardagliga sysslor, annan ordnad verksamhet, samtal med terapeuter och psykologer, underbyggs behovet av omvårdnad. Det skapas trygghet för den unge själv och i förhållande till andra, samtidigt som en god fostran i övrigt ständigt finns runtom den institutionsplacerade. Önskvärt är självfallet att alla barn och unga kan få detta behov tillgodosett inom den egna familjen, men då möjligheter därom saknas kan ett vårdbehov aktualiseras för den unge i avsaknad av omvårdnad, trygghet och god fostran som i förlängningen gjort honom eller henne till föremål för någon av socialtjänstens insatta åtgärder.

Skolgången är inte bara ett viktigt inslag för den unge i hans eller hennes utveckling och uppväxt, utan det råder även skolplikt. Regleringen därom finns i SkoL som uppställer krav på lika tillgång till utbildning. Placerade barn har således också skolplikt och deras särskilda behov ska tillgodoses. Enligt vad som framkommit i tidigare kapitel kolliderar dock lagstiftarens intentioner med hur det fungerar i praktiken. I den studie som Mattsson redogör för visar forskning att det brister i kvaliteten skolorna emellan. Att faktorer som var den unge är placerad har stor inverkan på hans eller hennes rätt till skolgång är inte förenligt med de i lagen uppställda kraven. Utbildning och behandling måste kunna förenas på ett bättre sätt än vad som idag råder. Att den unge befinner sig på institution får inte ha negativ påverkan på de rättigheter som den unge besitter. Den faktor som ständigt återkommer är att det måste råda klarhet för den unge, tydlighet måste genomsyra processen för den unge från det inledandet skedet till det avslutande. Arbetet på huvudmannanivån och tillsynsnivån måste ge uttryck för konkreta riktlinjer som efterlevs på nationellt plan för att lagstiftarens avsikter genom rättvishet ska kunna få det utslag som är tänkt. Den unges rätt till utbildning står alltså i skuggan av den vård och behandling som ges. Dock bör det betonas att vårdbehovet mycket väl kan innefatta just utbildning, och med i lagen uppställda krav på skolplikt får inte någon faktor som är av betydande karaktär för den unges behov av vård-, hjälp- och stödinsatser hindras att genomföras, oberoende av vart i landet placeringen har skett.

7.2 Vårdbehov i samband med ungdomsvård och slutna ungdomsvård

Syftet med ungdomsvård är att den dömde ska ha ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd som avser att motverka en ogynnsam utveckling för den unge. Syftet med slutna ungdomsvård är att frihetsberövandet ska vara ett alternativ till fängelse som gör det möjligt att hålla de yngsta lagöverträdarna utanför kriminalvårdsanstalterna. I båda fallen är det socialtjänsten som ska, utifrån den unges hela livssituation, se till att prövning sker om vilken vård som bäst lämpar sig för den unges sociala återanpassning. Detta med anledning av att det i SoL sägs att det yttersta ansvaret för människor som vistas i kommunen åvilar varje kommun. Oavsett påföljden ska de bakomliggande orsakerna angripas på ett effektivt sätt och insatserna ska utredas och bedömas utifrån samma principer som i övrigt gäller för socialtjänsten.

Skillnaden i vården mellan ungdomsvård och den slutna ungdomsvården är att vård i slutna ungdomsvård sker i små, personaltäta enheter och utförs på särskilda ungdomshem. Vården där består till stor del av vuxenkontakt i daglig verksamhet samt i särskilda behandlingsprogram. Såväl pedagogiska som kognitiva program används i arbetet för att bearbeta missbruk och kriminellt beteende. Dessutom är flertalet av de dömda till slutna ungdomsvård i behov av kompletterande skolundervisning då de har stora kunskapsbrister.

Det finns inga skillnader i vården om ett omhändertagande sker enligt LVU eller slutna ungdomsvård. Detta med anledning av att bestämmelserna kring genomförandet av vård enligt LVU gäller även för den slutna ungdomsvården. Det är socialnämnden som övertar ansvaret för LVU-vården då förvaltningsdomstol så beslutat och det är socialnämnden som övertar ansvaret då slutna ungdomsvård är utdömd.

7.3 Placeringar

Den planerade vården ska alltid inledas utanför den unges hem, såsom på ett familjehem, HVB-hem eller särskilt ungdomshem.

Vården i familjehem syftar till miljöombyte, tillfällig placering, behandling alternativt mer varaktig vård. Eftersom miljön inom denna vårdform speglar det som anses vara normala uppväxtförhållanden för en ung person med goda möjligheter till vuxenkontakt, bör placering vid familjehem användas före institutionsvård i den mån det är möjligt.

HVB-hemmen ska tillförsäkra den unge vård, behandling, omvårdnad eller tillsyn i förening med boende och härigenom tillgodose den enskilde god vård. Samhörighetsprincipen spelar roll då vården ska utformas för att

främja den unges kontakt med anhöriga. Omsorgsfulla planeringar krävs likväl som grundlig uppföljning av den enskildes utveckling. Utformningen av insatserna sker utifrån den unges särskilda behov. Det är viktigt att belysa att åtgärderna ska vara av individuellt anpassade för att få bästa möjliga resultat för den unge. Inget vårdinslag kan därför på förhand vara bestämt och generellt för flera personer.

Gäller det brottsliga gärningar kan den unge placeras vid ett särskilt ungdomshem, där krav ställs på att särskilt noggrann tillsyn är av vikt för den unge. Det finns både slutna, låsbara och öppna avdelningar som är aktuella vid olika faser i behandlingen.

De unga personer som blir föremål för placering inom något hem som avses ovan, har ett vårdbehov som måste tillgodoses. Det finns olika vårdprogram och vårdformer som syftar till att bemöta den unges behov för att få honom eller henne på rätt bana tillbaka till ett "normalt" liv. Skola och utbildning, vårdprogram, vård i enskildhet, avskiljande och andra begränsningar i den unges rörelsefrihet är olika faktorer som berörs i uppsatsen. Dessa faktorer är viktiga inslag i verksamheten för att vårdbehovet ska kunna angripas på ett genomslagskraftigt sätt. De olika hemmen har olika syften och det är viktigt att för den unges behov av hjälp, stöd och skydd få rätt placering så bakomliggande orsaker till kriminalitet, missförhållanden och ogynnsamma utvecklingar kan bearbetas i största möjliga mån.

7.4 Socialrättsliga och straffrättsliga principer

Socialtjänsten har det primära ansvaret för unga lagöverträdare. Åtgärderna som aktualiseras härigenom främjar till en gynnsam utveckling och att uppnå en positiv förändring genom bl.a. vård och behandling.

När barn och ungdomar i åldersspannet 15-21 år gör sig skyldiga till brott kan påföljden innebära såväl socialrättslig vård som en straffrättslig påföljd. Vårdinslaget tyder på att personen är i behov av vård snarare än att ett brott begåtts. För de personer som istället blir föremål för insatser inom kriminalvården kommer vårdtanken i bakgrunden. Här ligger istället brottet i fokus.

Behovsprincipen säger att en insats inte ska pågå längre än nödvändigt. Att på förhand avgöra denna varaktighet är sällan möjligt. Inte heller är vårdinslaget enkelt att spåna ut innan en grundläggande utredning gjorts.

Proportionalitetskravet som uttrycker en balans mellan det begångna brottet och samhällets reaktion på detta, är en aspekt socialtjänsten har att bemöta. Svårigheten av brottet ska stå i proportion till straffets stränghet, vilket alltså innebär att ju allvarligare brottet är desto mer ingripande reaktion från samhället ska utfärdas. Problemet vi står inför här gällande unga lagöverträdare, blir att principen inte kan mötas fullt ut, då beaktande av

barnets vårdbehov ska tillmätas samtidigt som resonemang kring brottets straffvärde ska göras. Den socialrättsliga aspekten tränger in på den straffrättsliga och hindrar socialtjänsten att kunna tillämpa båda sidor fullt ut.

Principen om förutsebarheten ligger främst i att den unge lagöverträdaren och domstolen i förväg ska kunna veta i vilken vård som kommer att följa som reaktion på brottet. Dilemmat i detta fall är att det tyder på viss svårighet att på förhand avgöra vilken vård som bäst lämpar sig för den unge, speciellt när en så rättvis vårdplan ska göras och socialtjänsten endast haft en kort möte med den unge. Dock med vissa ändringar som skett i lagstiftningen, har socialtjänstens arbete till viss del underlättats. Tydlighet och förutsebarhet avseende vårdplanerna är högst betydande. Det måste klart och tydligt framgå för den unge vad insatserna för honom innebär, omfattningen och varaktigheten av dem. Även domstolen får bättre uppfattning om den unges vårdbehov och socialtjänstens åtgärder. För att tillmötesgå kravet på förutsebarhet beträffande yttrandena har tidsfristen utökats från fyra till sex veckor.

Konsekvenskriteriet anses vara det mest svårförenliga. Insatser enligt SoL förutsätter samtycke av den dömda för att en åtgärd ska kunna genomföras. Om någon part återtär sitt medgivande efter en förhandling urholkas samhällets reaktion och konsekvensen av brottet uteblir. Vidare får inte tiden mellan brott och dom vara så pass lång att den unge själv inte kan inse sambandet mellan brottet och påföljden.

Som redogjorts för ovan besitter socialtjänsten i detta sammanhang dubbla roller i rättssystemet. Ledstjärnan för socialtjänstens arbete är den så kallade behovsprincipen som ska ta sikte på social hänsyn och individuellt behovsbetingade lösningar. Socialtjänsten är en vårdande instans där den unges behov står i centrum, samtidigt som den har ett ansvar för att verkställa påföljder. Resultatet blir att det i socialtjänstens arbete finns viss svårighet att förena behovsprincipen med de straffrättsliga principerna om proportionalitet, förutsebarhet och konsekvens.

En annan viktig princip jag vill nämna här är närhetsprincipen. Vård ska ges i ett hem i nära anslutning till ursprungshemmet. Frågan man här kan ställa är om det alltid är det bästa? Principen ska så klart beaktas men i vissa fall kan avstånd från familjehemmet främja den unges positiva utveckling.

7.5 Vård eller straff

Frågan är vidare om hela processen för unga lagöverträdare som blir föremål för påföljd, styrs av en vårdande eller straffande prägel. Vid de särskilda ungdomshemmen ges ungdomarna en chans att förändra sitt beteende, resurser finns att bemöta de behov av vård som de unga lagöverträdarna har, personalen har erfarenhet och är utbildad för att tillmötesgå ungdomsproblemen som råder. Behandlingsformerna är

anpassade efter varje individ, två personer som gjort sig skyldiga till samma brott kan således bli föremål för olika program. Vård delen i verkställigheten är relativt klar, men vad händer med straffet? Min uppfattning är att eftersom institutionerna både ska vara av vårdande och straffande karaktär och ungdomarna som placerats härvid har stort behov av vård på grund av brottslighet, är vården den initierande biten som tar störst plats. Vården går in på djupet hos den unge för att komma till rätta med bakomliggande orsaker till den negativa utveckling som påvisas hos den unge. Straffet består i att ungdomarna har fått bryta upp med familj, vänner och den vardag de normalt lever i för att under viss tid vara inlåsta. Gränssättningen är antagligen en annan aspekt som tyder på kontroll från samhällets sida.

Svårigheten med att vårda och straffa ungdomarna på samma gång borde vara de olika tiderna som utdöms. Under korta strafftider ter det sig svårt att få till stånd en lämplig och utvecklande vårdinsats som verkligen betonar det problem som den unge faktiskt besitter. Här kommer kanske kriminaliteten att få störst utrymme och vårdtanken får ta ett steg tillbaka.

På senare tid har det i media uppmärksammats en hel del fall där debatten oftast handlat om att samhället inte längre tolererar den allt grövre ungdomskriminaliteten. Röster höjs för att de vårdande insatserna inte har haft önskad effekt och då finns inget annat än straff att utdöma.

Eftersom jag bedömer att de korta strafftiderna är ett problem för att få adekvat vård borde det kanske vara vårdbehovet som styrde strafftiden och inte enbart brottet. Hur ska man annars uppnå målet med att återanpassa unga med vårdbehov till samhället? Om man inte når målet måste man konstatera att vården inte har varit tillräcklig eller att rätt insats getts.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Propositioner

- Prop. 1979/80:1 Om socialtjänsten
- Prop. 1984/85:171 Särskilda insatser inom socialtjänsten för ungdomar i samband med missbruk och kriminalitet m.m.
- Prop. 1985/86:80 Om ny förvaltningslag
- Prop. 1989/90:28 Om vård i vissa fall av barn och ungdomar
- Prop. 1994/95:12 Handläggning av ungdomsmål
- Prop. 1996/97:124 Ändring i socialtjänstlagen
- Prop. 1997/98:96 Vissa reformer av påföljdssystemet
- Prop. 2000/01:80 Ny socialtjänstlag m.m.
- Prop. 2005/06:165 Ingripanden mot unga lagöverträdare

Statens offentliga utredningar

- SOU 2004:122 Ingripanden mot unga lagöverträdare

Litteratur

- Bergstrand Bengt Olof, *Den nya socialtjänstlagen*, Ozgraf, Polen 2008
- Inger Göran, *Svensk rättshistoria*, 4 uppl., Liber, Daleke Grafiska AB 1997
- Mattsson Titti, *Barnet som subjekt och aktör. En rättslig studie om barn i familjehem*, Iustus Förlag AB, Uppsala 2006
- Nordlöf Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, Studentlitteratur, Lund 2005
- Thunved Anders, Clevesköld Lars, Thunved Birgit, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, 3 uppl., Elanders Gotab, Stockholm 2007
- Tärnfalk Michael, *Barn och brott – en studie om socialtjänstens yttranden i straffprocessen för unga lagöverträdare*, US-AB Print Center, Stockholm 2007

Rapporter och artiklar

Bengtsson Anna, Holmberg Stina, *Vård för unga lagöverträdare – socialtjänstens insatser*, BRÅ-rapport 2005:13, Edita Norstedt 2005

Allmän SiS rapport 2001:6, *Sluten ungdomsvård år 2000*
Mattsson Titti, *Rätten till utbildning vid särskilda ungdomshem*, kommande publikation i SiS-forskningsrapport 2008

Borgeke Martin, Månsson Catharina, *Den nya lagstiftningen om påföljder för unga lagöverträdare*, SvJT 2007

Rättsfallsförteckning

JO-fall

JO 1992/93 s. 308

JO 1992/93 s. 341

JO 1998/99 s. 262

JO 2002/03 s. 222